

STÚDIUM

Szavári Attila

Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940. szeptember – 1941. április)

1940 nyarának legvégén a német-olasz döntőbíráskodást követően Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt a Székelyfölddel.¹ Ezzel fordulópontjához érkezett Teleki Pál miniszterelnök ún. fegyveres semlegességi politikája is. Ettől kezdve kénytelen volt mindjobban elkötelezni országát a tengelyhatalmak oldalán (csatlakozás az 1940. szeptember 27-én létrejött háromhatalmi egyezményhez),² és – ha nem is közvetlenül – a német (háborús) célok³ kiszolgálójává vált. Ormos Mária szavaival élve, Teleki 1940 őszétől már csak utóvédharcokat folytatott annak érdekében, hogy politikáját következetesen továbbvigye, Magyarország függetlenségének látszatát pedig fenntartsa.⁴

Az észak-erdélyi területek átadása nem ment problémamentesen. A szeptember 1-jén megindult román kivonulással megkezdődtek a magyarellenes, a Magyar Királyi Honvédség bevonulásával⁵ pedig a románellenes atrocitások. Észak-Erdély magyar fennhatóság alá kerülése után sem csillapodtak a kedélyek. A magyar katonai közigazgatás bevezetését követően elszaporodtak a dél-erdélyi magyarság és az észak-erdélyi románság eltávolítását célzó erőszakos intézkedések.⁶ Kezdetét vette az ún. kölcsönösségi nemzetiségi politika, amely a második világháború végéig meghatározta a magyar-román kapcsolatokat.

A polgári közigazgatásra való áttérés⁷ sem változtatott sokat a magyar-román viszonyon. Mindazonáltal Teleki miniszterelnök, észak-erdélyi kormánybiztos irányításával a magyar kormányzat (1940 szeptemberétől 1941 tavaszáig) lerakta észak-erdélyi politikájának alapjait, amelyek egészen 1944 végéig érvényben voltak.

A katonai közigazgatás időszaka

Az atrocitások visszhangja és következménye: a kölcsönösségi politika⁸

A román sajtó hisztérikus hangnemben számolt be az erdélyi területek kényszerű átadásáról. A magyarok által elkövetett terrorcselekményekről, mészárlásokról, „gyerekek, öregek és asszonyok barbár kínzásáról”, a román parasztok kiéheztetéséről, birtokaik kirablásáról szóltak a hírek. A román lapok szeptemberben fantasztikus történeteket tálaltak olvasóik elé –

embervadászatokról, rabló hadjáratokról cikkeztek. A hírlapírók gyakran estek demográfiai túlzásokba (1,4–1,8 millióra tették a Magyarországhoz került románok számát, amikor ez az 1930-as román népszámlálási adatok szerint sem érte el az 1,2 milliót). Nem egyszer logikai ellentmondásokba keveredtek: ugyanazon lapok, amelyek arról tudósítottak, hogy „folyamatban van a román értelmiség letartóztatása, marhavagonokba telerelése és kiűldözése”, pár nappal később már arról biztosították olvasóikat, hogy a román intelligencia jó része Észak-Erdélyben maradt, hogy megvédje a „parasztokat”. Rendszeresek voltak az „észak-erdélyi magyar terror” elől állítólagosan Romániába menekülő magyar földművesekről szóló tudósítások: azt hangsúlyozták, hogy a „parasztszellemű román agrárreform” következtében mennyivel jobban érezték magukat a „modern” Nagy-Romániában, mint a „feudális” Magyarországon.⁹

A német kormány, amelynek közbelépését román részről kérték, a magyar uralom alá került nagyszámú román lakossággal való jó bánásmódra figyelmeztette Budapestet. A válasz az volt, hogy Teleki miniszterelnök épp azért öltötte magára az erdélyi részek kormánybiztosi tisztét, hogy az esetleges túlkapásokat megakadályozza, így a német kormány terjessze közvetlenül Telekihez az ezekre vonatkozó észrevételeit, ő minden esetben ki fogja vizsgálni azokat. A magyar jegyzék szerint a katonai megtorlásokat Maniu-gárdisták provokálták.¹⁰

A magyar kormány – a románnal ellentétben – az atrocitásokat nem hozta nyilvánosságra. Az október 1-jén tartott MÉP-értekezleten Teleki Pál dicsérő szavakkal ünnepelte a katonaságot a bevonulásért, amelyre pedig az semmilyen szempontból nem szolgált rá.¹¹ A miniszterelnök kötelességének érezte, hogy a román vádakkal szemben a kilengéseket bagatellizálja, igazolja, „egyéninek” tüntetve fel azokat;¹² a parlamentben azt is elmondta, hogy a katonaság „csak két helyen lépett közbe szigorúan, ott, ahol gépfegyverrel lőttek reá, de ez nem tartozik a kisebbségi jogok közé”.¹³

A magyar kormányzat és az észak-erdélyi románság (egyházi és világi) vezetői között – a konszolidáció és a dél-erdélyi magyarság érdekében – a tárgyalt időszakban mindvégig élt a párbeszéd. Ennek hagyományát még Teleki miniszterelnök alakította ki, aki szeptember 14-én Kolozsvárott,¹⁴ saját kezdeményezésére fogadta Emil Hațieganut, valamint Nicolae Colan kolozsvár-feleki görögkeleti és Iuliu Hossu kolozsvár-szamosújvári görög katolikus püspököt. A miniszterelnök kifejtette, hogy békés erdélyi politikát kíván folytatni, és a két nép lojális együttműködésén fáradozik; tárgyalópartnerei pedig a magyar állam iránti hűségükről biztosították.¹⁵

A román lakossággal szembeni eljárásról a 2. hadsereg parancsnokságához intézett felterjesztésében Bajnóczy József altábornagy megállapította: a visszacsatolt területen sok olyan közalkalmazott, pap és tanító maradt, aki magyargyűlöletével és magyarűldözésével vált ismertté a román uralom

alatt. A cél nem lehet a románok elleni irtó hadjárat, „*hanem csak a vezetőik kiemelése, és a népnek minél nagyobb számban a mi oldalunkra való átlítása*”. Hozzátette: ha a „*jóindulatú gondoskodás*” meddő marad, és „*atrocitásokban robban ki a magyarok elleni gyűlölet, ott azt a legkérelhetetlenebb eszközökkel kell letörni*”.¹⁶

Az újabb atrocitásoknak azonban még így sem sikerült elejét venni.¹⁷ A Maros-Torda vármegyei Nyárádtőn egy katonai különítmény a parancsnokság megkerülésével 50 román falusi embert és két papot véresre vert, és áttett Romániába. A radnóti román parancsnok jegyzőkönyvet vett fel az esetről, s egy ottani magyar esperesnek megparancsolta, menjen át Magyarországra, és szerezzen elégtételt a megverteknek, különben ő, a román parancsnok is hasonló módon fog eljárni, mint a magyarok.¹⁸ Igen sok esetben viszont a magyar lakosság védte meg korábbi elnyomóját. Ákosfalván a román uralom alatt sokat szenvedett magyar lelkész állt ki „*a kegyetlen csendőrmester, a csaló perceptor, s valamennyi, népet gyötrő hitvány állami exponens*” mellett. Magyarón a református esperes védelmezte a román papot, hasonló magatartásra intve híveit is. Az udvarfalvi esperes személyesen ment le szentannai filiájába, hogy a román papot nemcsak a magyarok, de saját hívei dühétől is megmentse.¹⁹

Míg a román sajtó a külföld felé a fentebb leírt hangnemben „tudósított”, a román (nemzetiségi) politika a lehető legtöbbet tett azért, hogy a dél-erdélyi magyarságot ellehetetlenítse. A magyar nemzetiségű tisztviselőket és alkalmazottakat tömegesen bocsátották el állásaikból, helyezték át őket szeptember első napjaiban az átadandó területekre, íratlak velük alá erőszakosan – a bécsi döntés 3. és 4. pontjaival visszaélve – Magyarországra történő optálásukról szóló nyilatkozatokat.²⁰ Ezeket egyszerűen csak kifosztottak, elűldöztek otthonaikból, és felültették őket a Magyarország felé induló vonatokra.²¹ Ez a tisztogatási hullám óriási felháborodást váltott ki Budapesten, aminek sajnálatos módon az lett a folytatása, hogy a magyar kormány hasonló intézkedések bevezetésével kívánt gátat szabni a további magyarüldözéseknek.²²

Október első napjaiban megkezdődtek a hangsúlyozottan válaszlépésként és átmeneti rendszabályként indokolt szisztematikus kitoloncolások, amelyek elsősorban a románság városi értelmiségét vették célba. Hivatalos adatok szerint ez az akció összesen mintegy 850 főt érintett.²³

A román viszontválasz már október 4-én megszületett. Ion Antonescu államvezető kilátásba helyezte, hogy szükség esetén „összeszedik” a romániai magyarság vezetőit, és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendelte: ezentúl csak annyi magyar nyelvű magyar lap jelenhet meg, amennyi az átadott területen román nyelven.²⁴ Majd tovább fokozódott a dél-erdélyi magyarság kiűzése – Észak-Erdélyben pedig a magyar retorzió a román lakosság ellen.²⁵

Hiába igyekeztek az elismert politikusok és egyházfők közvetíteni,²⁶ a szemben álló vélemények egyre inkább megmerevedtek. Mindkét fél kezdte észrevenni, hogy tárgyalópartnereik kormánysszervei elviselhetetlen bánásmódban részesítik a fennhatóságuk alatt álló nemzetiségeket, de saját kormányuk felelősségét figyelmen kívül hagyták.²⁷ A közvetlen tárgyalások sorozatosan eredménytelenül zárultak. A magyar fél még szeptemberben visszautasította a román tárgyalódelegáció vezetője, Valeriu Pop által javasolt kisebbségi szerződés megkötését, azzal érvelve, hogy előbb a többi kérdésben (a románok által kiűritett területen elkövetett „károk, lopások és rablások jóvátétele ügyében”) kell megegyezni, és egy ilyen szerződés megkötése csak a tárgyalássorozat végét képezheti.²⁸

A román kormány ezt követően egy román-magyar vegyesbizottság megalakítására tett javaslatot, elsősorban az „Erdélyben elkövetett számtalan magyar atrocitás” kivizsgálása céljából. Cruțescu budapesti román követtel október 7-én közölték a magyar Külügyminisztériumban, hogy Budapest elveti az ötletet, „nem mintha rejtegetni valója lenne”, hanem azért, mert Románia által Berlinben és Rómában folytatott magyarellenes propaganda következtében a kérdés túlhaladta a román-magyar kapcsolatok kereteit, s ezért a magyar kormány német-olasz beavatkozást kért.²⁹

Október 11-én a magyar és a román kormány hivatalosan is bejelentette a közvetlen tárgyalások megszakítását,³⁰ és a kisebbségi vitában a tengelyhatalmakhoz fordult.³¹ Ezt követően egy német-olasz vegyesbizottság utazott Erdélybe a dél-, illetve az észak-erdélyi atrocitások kivizsgálása végett. A német részről Altenburg miniszteri osztályfőnök, olasz részről Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő vezetése alatt megalakult vegyesbizottság október második felében kivizsgálta az atrocitások ügyét.³² „A románok többet loptak, a magyarok többet gyilkoltak; mindkét fél követett el hibákat” – állapították meg.³³ „A bécsi döntés végrehajtása következtében természetes, hogy sok súrlódás támadt a két szomszéd között”, a megtörtént atrocitásoknak nincs különösebb jelentőségük; a német kormány „örömmel fogadja, ha Magyarország és Románia a köztük még fennálló vitás kérdéseket tárgyalások útján igyekeznek elintézni”. A bizottságnak így sikerült a magyar-román konfliktust ideiglenesen tompítani.³⁴

A döntőbíróági ítélet következtében még rendezésre váró kérdések, köztük az új határ folytán keletkezett kölcsönös gazdasági és forgalmi problémák, de a kisebbségek kölcsönös védelmének kérdése is, a magyar kormány véleménye szerint nem oldhatók meg a tengelyhatalmak Romániára gyakorlandó nyomása nélkül.³⁵ A német kormány azonban nem volt hajlandó egyoldalú állásfoglalásra, hanem Csáky István külügyminiszter ellenzését elhárítva állandósította a német-olasz vegyesbizottságot a magyar és a román magatartás ellenőrzésére a bécsi döntéssel kialakult határvidékeken.³⁶

1940 szeptember-októberében tehát kezdetét vette az úgynevezett kölcsönösségi nemzetiségi politika, amelyet egyelőre ideiglenesnek tekintettek, aztán a későbbiekben állandósult³⁷ – és a világháború végéig döntő befolyással bírt a magyar–román államközi kapcsolatokban, tűrhetetlenné téve hazájukban a dél-erdélyi magyarok és az észak-erdélyi románok helyzetét.³⁸

Észak-Erdély egyesítése Magyarországgal

Az országgyűlés október elején³⁹ fogadta el az 1940. évi XXVI tc.-et, amely „A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal történő egyesítéséről” rendelkezett. A magyar kormányzat az észak-erdélyi területek visszacsatolásával kapcsolatosan a törvényhozás további rendezéséig megtehetette mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek voltak. Mindaddig, amíg a törvényhozás vagy a visszacsatolási törvényben kapott felhatalmazás alapján a miniszterelnök másként nem rendelkezett, Észak-Erdélyben az 1940. augusztus 30-án érvényes jogszabályok maradtak hatályban, kivéve azokat, amelyek az állami főhatalom változása következtében nem voltak alkalmazhatók.⁴⁰

A visszacsatolási törvényben kapott felhatalmazás alapján a 7800/1940. ME. sz. rendelet intézkedett részletesen Észak-Erdély közigazgatási felosztásáról.⁴¹ A visszacsatolt erdélyi területeken 13 vármegyét, 4 törvényhatósági jogú várost és 17 megyei várost alakítottak ki. Számos faluról külön intézkedést hoztak hovatartozását illetően.⁴²

A rendelet alapvetően a felvidéki területre vonatkozó, hasonló tárgyú 1938-as jogszabályon alapult; azonban Teleki gondoskodott róla, hogy éppen a negatív és felesleges feszültségeket hozó felvidéki tapasztalatok elkerülésének, Erdélynek a helyi állapotokkal kevésbé tisztában levő anyaországi tisztviselőkkel történő „előntésének” korlátozása érdekében – „a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekben fokozottan jelentkező nemzetiségi szempontból” – néhány módosításon essen át. Szigorították a tisztviselők kinevezési és kirendelési rendjét. Ez a jogkör teljes egészében a belügyminiszter kezében összpontosult, de csak látszatra,⁴³ mert bár a rendelet szövegében erre vonatkozó utalás szándékosan nem történt, valójában belső rendelkezések gondoskodtak arról, hogy a belügyminiszter is csak az erdélyi viszonyokkal sokkal inkább tisztában lévő miniszterelnökkel egyetértésben eszközölhesse a kinevezéseket. Szintén szigorítást jelentett, hogy a rendelet nem tette lehetővé megfelelő képesítés nélküli személyek alkalmazását a törvényhatóságok, megyei városok és községek igazgatására rendszeresített állásokra. Csak olyanok jöhettek számításba, akik az 1921. július

26-i magyarországi vagy az 1940. augusztus 30-án a visszacsatolt területen hatályban volt jogszabályokban meghatározott képesítéssel rendelkeztek.⁴⁴

A katonai közigazgatás: a kormány és a hadsereg ellentétei

Teleki a bécsi döntés után a katonák erős kormányzati befolyása miatt le akart mondani a kormányfőségről. Horthy kormányzó azonban maradásra bírta, és megígérte neki, hogy a katonákra nyomást gyakorol – ez viszont nem történt meg, vagy legalábbis hasztalan maradt.⁴⁵

A honvédek bevonulását követően Észak-Erdélyben mindenütt a katonai közigazgatás lépett életbe. Teleki egy szeptemberi erdélyi újságcikkében azt írta, hogy a „katonai közigazgatás és a melléje kapcsolt polgári szervek előkészítése, azon jó és rosszabb tapasztalatok alapján is, amelyeket a Felvidéknek nevezett területek, valamint Kárpátalja visszanyerésekor szereztünk”, megtörtént.⁴⁶

Észak-Erdélyben a katonai közigazgatás három fokozatú volt: I. fokon a járási, II. fokon a vármegyei katonai parancsnokság, III. fokon pedig a hadsereg katonai közigazgatási csoportja működött. A katonai közigazgatás szervezeti felépítésében – amennyiben a Szent Koronához tartozó területek átmeneti igazgatását intézte – alkalmazkodott a polgári közigazgatás belső felépítéséhez.⁴⁷

A fentebb vázolt helyzet alapján nem lehet meglepetés, hogy Teleki a második bécsi döntés végrehajtása során távolról sem volt képes a katonai közigazgatást oly módon az ellenőrzése alá vonni, amint ezt Kárpátalja esetében tette, illetve megkísérelte.⁴⁸ Ezt leginkább az akadályozta meg, hogy a korábbiaktól eltérően a feladatokat egy felkészültebb, jobban előkészített katonai közigazgatás oldotta meg. Hozzájárult Teleki törekvéseinek elvetéséhez az is, hogy a miniszterelnök a katonai közigazgatás kormányellenőrzésében elfogadott egy olyan szervezeti megoldást, amelyben a vezérkar főnöke, a három hadseregpáncsnok és a hadtestparancsnokok mellé beosztott ügynevezett kormány megbízottak⁴⁹ eléggé távol kerültek a kormányzati vezetéstől, de magától a miniszterelnöktől is. Így a katonai közigazgatás minden korábbinál nagyobb mértékben teremthetett olyan befejezett tényeket és lezárt helyzeteket, amelyeket olykor a helyébe lépő polgári közigazgatásnak is el kellett fogadnia.⁵⁰

Teleki eltért az Imrédy-Werth-féle 1938-as megoldástól, amikor a miniszterelnök Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert kérte fel, hogy „a katonai közigazgatás életbe léptetése esetére vonatkozó összes kormányzati, politikai és egyéb rendelkezések tervezetét juttassa el a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácshoz”. Teleki azt akarta, hogy a tervezetek alapján a végső formába öntést a vezérkarhoz beosztott polgári szervek végezzék el, de Werth Henrik vezérkari főnök elérte, hogy a politikai tényezők ezt csupán véleményezzék. Így a vezérkar főnöke adhatta meg a katonai közigazgatás

elé tűzött feladatok megvalósításának politikai tartalmát: sajátos műfajú javaslatokban a katonai közigazgatás tevékenységét szinte parttalanra akarta tenni, amikor hangsúlyozta, hogy „az elméleti célkitűzés csak az lehet, hogy a katonai közigazgatás is mielőbb, teljes vonatkozásban a magyar törvényeket és jogforrásokat alkalmazza, figyelemmel az ottani [erdélyi – Sz. A.] sajátos viszonyokra”. Az pedig a Felvidéken már alkalmazottak továbbintézményesítésére irányult, hogy a lapkiadói, újságterjesztési, mozi- és színházengedélyek felülvizsgálásánál az úgynevezett nemzethűségi szempontot tette irányadóvá – „különös tekintettel a román megszállás alatti magatartásra”.⁵¹

Werth foglalkozott a katonai közigazgatás és a polgári szervek viszonyával is: sürgette az utóbbiak teljes és maradéktalan alárendelését. Ezt Teleki is megkönnyítette, amikor úgy vélekedett, hogy „a katonai közigazgatás életbeléptetése után a szakminiszterek a katonai közigazgatáshoz beosztott közegekkel közvetlenül nem rendelkezhetnek”. Ezek után már csak utóvédharcokat folytathatott, amikor a honvédelmi miniszternél akarta elérni, hogy a vezérkarhoz beosztott polgári szervek csak katonai ügyekben legyenek alárendelve a vezérkar főnökének.⁵² Teleki ismételtelen egy maga ellen fordítható fegyvert adott a katonák kezébe, amikor – utalva arra, hogy a miniszterelnökség összeállította azoknak a névjegyzékét, akikhez tanácsért lehet fordulni a visszacsatolt területen – leszögezte: „Ne annyira a szakképesítésre nézzenek, mert ezt ritka esetben fogják megtalálni, nézzenek inkább a megbízhatóságra!”⁵³

Ezek után az a rendelkezés, amelyet az Észak-Erdélyben felálló katonai közigazgatás kapott, inkább a katonai, mint a politikai vezetés elképzeléseinek felelt meg, bár kétségtelen, hogy néhány részletében nem állt messze a miniszterelnök nézeteitől sem.⁵⁴

Az Észak-Erdélyben felálló katonai közigazgatás nem csupán részletes utasításokat kapott, hanem tevékenységét a katonai vezetés azzal is igyekezett megkönnyíteni, hogy segédleteket adott számára: ezek szinte minden rendelkezésre álló adatszerűséget közöltek a visszacsatolt területről.⁵⁵

A vezérkar főnöke alkalmatlannak bizonyult arra, hogy felfigyeljen a katonai közigazgatás hibáira, és megkísérelje azok kijavítását. Erőfeszítéseinek középpontjában az állt, hogy keresztesse a miniszterelnök szándékait.⁵⁶ Werth – összegezve erdélyi benyomásait – úgy vélekedett, hogy a „miniszterelnök által kijelölt erdélyi szaktanácsadók megbízhatatlanok és kevés kivétellel megvesztegethetők”.⁵⁷

Teleki szeptember 30-án felhívta a honvédelmi miniszter figyelmét, hogy a katonai közigazgatást olyan tömegű rendelkezéssel árasztották el, ami megbénítja e szerv tevékenységét. Ennek következményeit abban látta, hogy „a megyei és járási közigazgatás szervei nem tudták kiválogatni a fontosakat, és ennek következtében minden elmarad, késik és hovatovább

mind jobban késni fog”. Hozzátette: „Félek, hogy a jól megindult katonai közigazgatás az intézkedések tömegében meg fog akadni, és az erdélyi meginduló életre és Erdély közönségére is káros benyomással lesz.”⁵⁸

Amíg a honvédelmi minisztérium Teleki figyelmeztetését formálisan tudomásul vette, a vezérkar főnöke azt alkalomnak tekintette hatáskörének további növelésére – így többek között elérte, hogy közvetlenül a honvédelmi miniszter sem adhatott utasításokat a katonai közigazgatásnak. Amit pedig a kormány tett, az nem eredményezhette a katonai közigazgatás politikai felügyeletét – a kormány által kiadott rendelkezéseket a katonai közigazgatás hajtotta végre.⁵⁹

Nagymértékben megkönnyítette a vezérkari főnök helyzetét a miniszterelnökkel szemben, hogy a bevonulásban részt vevő három hadsereg parancsnoka olyan széles hatáskörrel rendelkezett, amely minden nehézség nélkül tette lehetővé a politikai feladatok megoldását is.⁶⁰

A katonai közigazgatás tevékenységének jellegét, és így politikai tartalmát is végső soron a legalacsonyabb szervezeti egységek élén álló, járási katonai parancsnokok alakították. Ezek többsége pedig nyugállományból visszahívott vagy tartalékos tiszt volt, akiknek tevékenysége során óriási különbségek mutatkoztak.⁶¹

A járási katonai parancsnokok végezték a közszolgálatban dolgozók átröstálását. A Felvidékhez hasonlóan azonban Észak-Erdélyben is sok volt az egymásnak ellentmondó utasítás, amelyet a végrehajtás nyilván még ellentmondásosabbá tett. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjának egy parancsa még azt is lehetségesnek tartotta, hogy a volt román tisztek közszolgálatba lépjenek. Ezzel nyilván nem lehetett összhangban az a rendelkezés, amely az összes román tisztiorvost megfosztotta hivatalától.⁶² A katonai közigazgatás hajtotta végre a kiutasításokat is. Ezek – mint láthatuk – többször megtorlás jellegűvé váltak, amikor a katonai vezetés a Romániában maradt magyarokkal szemben elkövetett kilengésekre, megtorlásokra, pogromokra hivatkozva indokolta lépéseit.⁶³

Végtelenül buta és ostoba, minden intellektualitást nélkülöző módon végezte a katonai közigazgatás a sajtó cenzúrázását. Gyakorlata ötletszerűen alakult: zömében politikailag teljesen közömbös cikkek közlését tagadták meg, máskor viszont átengedtek olyat, ami számukra valóban kérdéses lehetett volna. Az egyes lapok munkatársait a kémelhárítók prioritálták – nemcsak kémgyanú, de nemzethűség szempontjából is.⁶⁴

A katonai közigazgatás többször megsértett külföldi érdekeket is,⁶⁵ a parancsnokok gyakran a tulajdonjogot korlátozva a legerőszakosabb módon avatkoztak be civiljogi kérdésekbe. Papp József, a vezérkari főnök mellé delegált kormány megbízott számolt be arról, hogy a nagyváradi városi parancsnok szállodák és kávéházak tulajdonosait akarta „elmozdítani”, amikor elrendelte, hogy a tulajdonjog az általa kijelölt személyekre szálljon

át.⁶⁶ A katonai közigazgatás ilyen jellegű tevékenységét a vezérkar főnöke nem csupán fedezte és támogatta, hanem azt a legegységesebben parancsba adta.⁶⁷ Werth parancsa elvileg a román nemzetiségű tulajdonosokra nem vonatkozott, de az a sok utasítás és intézkedés, amely a zsidókat a románokkal közös nevezőre hozta, nyilván megkönnyítette a katonai közigazgatásnak, hogy a parancsot román tulajdonosok ellen is alkalmazzák. A parancs arra is használható volt, hogy a katonák által nem megbízhatónak tekintett magyarok ellen igénybe vegyék.⁶⁸ Az említett önkényes intézkedések tehát nemcsak zsidó és román, hanem magyar tulajdonosok jogait is érintették, s ezért károsak voltak abból a szempontból, hogy milyen megítélése lesz az új magyar berendezkedésnek az erdélyi magyarság szemében: „egyesek elfelejtik, nem egy visszahódított gyarmat, vagy nem egy meghódított ellenséges föld az, amin állunk, hanem saját, igen sokat szenvedett magyar föld.”⁶⁹

Ami pedig a jogalkalmazást illeti, az a Felvidéken és a Kárpátalján már kialakítottaknak felelt meg: minden bűncselekmény felett a katonai bíróságok ítéleztek egészen addig, amíg a katonai közigazgatás fennállott.⁷⁰

Október közepén a hadsereg átszervezése miatt változtattak a közigazgatás rendszerén: ezentúl Kolozsvár székhellyel egy hadsereg parancsnoksága intézte a visszatért területek közigazgatását. Kölcsény Istvánt felmentették kormányfőtanácsosi megbízatása alól, ugyanakkor János Áront a székely, Hlatky Endrét⁷¹ pedig a többi vármegye kormánymegbízottjává nevezték ki.⁷²

Értekezletek Erdélyben

Az észak-erdélyi revízió végrehajtására – az előzőek alkalmával elkövetett hibák és hiányosságok kiküszöbölése érdekében (a fentiek ellenére) – már sokkal jobban felkészült a kormányzat és maga a miniszterelnök, előkészítés és szervezés tekintetében is. Telekinek szívügye volt Erdély, így a beteljesült területgyarapodás és az első napok átmeneti – majd többször visszatérő – pesszimizmusának leküzdése után hozzálátott életműve utolsó nagy fejezetének, az erdélyi integrációnak a megvalósításához.

A tárgyalott időszakban Teleki (vagy az illetékes szakminiszterek, szaktanácsadók) elnökletével Erdélyben több értekezletet, ankétot tartottak, amelyekre a magyar kormány képviselőin kívül meghívást kaptak magyarországi, illetve erdélyi származású, de Magyarországon letelepedett, valamint a visszacsatolás idején is Erdélyben élő politikusok, gazdasági szakemberek, társadalmi egyesületek és szervezetek vezetői. Ezeket azzal a céllal hívták össze, hogy a visszatért kelet-magyarországi és erdélyi részekben felmerülő problémákat a lehető legrövidebb időn belül megvitassák, majd orvosolják.

Az első ilyen összejövetelt, az úgynevezett erdélyi értekezletet – amely mértékadó lett a későbbiekre nézve – 1940. október 18–19-én tartották Ko-

lozsvárott, a városháza közgyűlési termében.⁷³ Amint azt Teleki miniszterelnök kijelentette: „amikor a visszacsatolás után először jártam Kolozsvárt, egy még területileg és személyileg is csonka értekezleten tervként bejelenttem: összehívtam mára Erdély vezető embereit azért, hogy mi, erdélyiek, itt magunk között általános elvi szempontokból megbeszéljük Erdély problémáit”.⁷⁴ És, hogy mik voltak ezek: egyházi, iskola- és oktatásügyi, nemzeti-szociális, kulturális és gazdasági kérdések.⁷⁵

Ekkor az általános értekezletet követően – késő délutánonként, hogy azokon a miniszterelnök is részt vehessen – az Erdélyi Gazdasági Tanács is ülést tartott gróf Bélyi Kálmán elnökletével.⁷⁶ Itt az észak-erdélyi részek gazdasági kérdéseivel foglalkoztak: a bankok és pénzintézetek problémája; adó- és iparügy (ez utóbbi magyar-román relációban is szóba jött); tőkekérdések; új vállalkozások (gyár-, üzemalapítások) lehetősége; hitelügyletek; mezőgazdasági problémák; közlekedési témák (különös tekintettel a vasúti kérdésekre); szövetkezetek, gazdasági egyesületek ügyei és még sok más megválaszolásra váró probléma volt napirenden.

A későbbiekben – a kolozsvári főankéton megfogalmazott céloknak megfelelően – külön értekezletet hívtak egybe a tipikusan székelyföldi nehézségek leküzdésére. 1940. december 7-én Marosvásárhelyen Teleki Mihály földművelésügyi miniszter vezetésével mezőgazdasági, Varga József ipar- és kereskedelemügyi miniszter elnökletével pedig ipari és kereskedelmi értekezletet tartottak.⁷⁷

Ha egy mondatban akarnánk kifejezni az ún. *erdélyi értekezlet* jelentőségét, azt mondhatnánk, hogy 1940 októberében Kolozsvárott a miniszterelnök vezetésével – erdélyi (származású) szakemberek bevonásával – megfogalmazták azokat a célokat és irányokat, amelyek többé-kevésbé a magyar kormányzat 1940–1944 közötti észak-erdélyi politikájának alapját képezték.⁷⁸

A képviselők behívása és az Erdélyi Párt megalakulása

A – már többször idézett – visszacsatolási törvény első paragrafusai között szerepelt az országgyűlési képviselőkkel kapcsolatos szabályozás: mindaddig, amíg a visszacsatolt területek választópolgárai rendes úton országgyűlési képviselőket választhatnak,⁷⁹ mint országgyűlési képviselők az 1939. évi június havának 10. napjára egybehívott magyar országgyűlés képviselőházának tagjai azok lettek, akiket a magyar miniszterelnök indítványára⁸⁰ – mindkét házának határozatával – az országgyűlés a képviselőházába meghívott. Az így meghívottak száma legfeljebb 63 lehetett. Ebből mindössze tizenkettőt szántak a románoknak, hármat a németeknek, a többi negyvennyolcat az erdélyi magyarság képviselői kapták.⁸¹ Teleki indítványában többnyire olyan személyek szerepeltek, akik beszélték a román nyelvet.⁸² Mindezek ellenére a felosztás messze nem felelt meg az észak-er-

délyi nemzetiségi arányoknak, hiszen azok figyelembevételével a románokat nagyjából 26-28 mandátum illette volna meg.⁸³

A képviselőházba meghívandók között 1940 novemberében – a negyvenhat⁸⁴ magyar képviselő mellett – már nem voltak ott a román nemzetiség képviselői: „Erre vonatkozó indítványát később fogja a miniszterelnök előterjeszteni, amikor már tisztán látszik, hogy a Romániában élő magyarság érdekeinek védelmére megfelelő szervezet létesítése és ennek működése biztosítást nyert.”⁸⁵

A román, illetőleg német-olasz oldalról e téren megfogalmazott kritikákra válaszul Budapest többször leszögezte, hogy a nemzetiségek képviselőinek a „népi elv” alapján történő megoldása – Romániában a parlamentarizmus 1938-as felszámolása után a magyarság érdekvédelmét a korporatív állammodell alapján kialakított, működésében azonban állandó jelleggel akadályozott Magyar Népközség végezte – a magyar hagyományokkal és a jogrendszerrel nem összeegyeztethető, ugyanakkor a románság előtt nyitva áll a saját politikai párt alapításának lehetősége, miáltal lehetővé válna parlamenti képviseletük is. Ennek ellenére az észak-erdélyi románság formális politikai szervezkedésére nem került sor, amelyben magyar részről Bukarest kezét látták: a román képviselőknek a magyar parlamentben történő megjelenésében ugyanis mindenképpen a magyar impérium legitimitációja öltött volna testet.⁸⁶ Akárcsak a 19. század második felében az erdélyi Román Nemzeti Párt, az Emil Hațieganu vezetése alatt álló észak-erdélyi románság is teljes politikai passzivitásba vonult 1940 októberétől kezdve, megtagadva mindenfajta politikai együttműködést a budapesti kormányzattal.

Ami az országba visszatért németeket illeti, alkalma volt a miniszterelnöknek a szászok vezető egyéniségeivel erdélyi útjai alkalmával tárgyalásokat folytatni. Az ő parlamenti képviseletük biztosítását célzó személyi indítvány megtételénél ugyancsak a valamilyen formában megnyilvánult bizalom elve vezetett. A behívásra ajánlott két német személyiség – választás alapján – tagja volt az erdélyi szászok életében történelmi jelentőségű szász evangélikus egyház szervezeteinek. Magyarország kormányzója a kinevezhető felsőházi tagokon felül, a miniszterelnök javaslatára, további tizenkét felsőházi tagot nevezhetett ki a most visszacsatolt terület lélekszámának megfelelő arányában.⁸⁷

1940. december 10-én az országgyűlésbe behívott képviselők egy csoportja – amely elsősorban Teleki miniszterelnök nemzetiségi politikáját igyekezett támogatni, akár a kormánypárti többséggel szemben is – Erdélyi Párt néven politikai párttá alakult.⁸⁸ A párt elnöke báró Bánffy Dániel, az ügyvezető alelnök, egyben a párt parlamenti csoportjának vezére Ember Géza lett. Sor került a népközségi szervezet Erdélyi Magyar Szövetség név alatti felújítására, hogy az a kiépült gazdasági és társadalmi intézmé-

nyeivel az erdélyi magyarság összességét igyekezzék az Erdélyi Párt köré tömöríteni. Bánffy Dánielt, mint erdőgazdálkodási szakembert, december 30-án a kormányba is bevonták,⁸⁹ s így az erdélyi származású miniszterelnök, külügyminiszter és honvédelmi miniszter mellett egy olyan erdélyi tagja is lett a kormánynak, aki a román uralom éveit is Erdélyben töltötte.⁹⁰

Az Erdélyi Párt megalakulása óta arra törekedett, hogy az erdélyi kérdések megoldásában a kormányzat segítségére legyen, és előmozdítsa az erdélyi életnek az anyaország vérkeringésébe történő bekapcsolódását. Az Erdélyi Párt megalakulása alkalmával kimondta, hogy támogatja a kormányt, és segítségére kíván lenni a nagy magyar feladatok megvalósításában. A párt képviselői beszédeikben kifejezésre juttatták köszönetüket azokért a döntésekért, amelyeket a kormányzat Erdélyért hozott. Ugyanakkor azonban tárgyilagosan rámutattak a hiányosságokra is, és ismertették a törvényhozásban az időszerű tennivalókat.⁹¹

Az Erdélyi Pártba tömörült képviselők az évek során sem illeszkedtek bele tökéletesen a parlamenti pártpolitikába. Ehelyett minden törekvésük arra irányult, hogy az erdélyi kérdéseket kiemeljék a pártok közötti küzdelmek légköréből, és egyetemes nemzeti ügyé tegyék, illetve azokra a nagy nemzeti feladatokra mutassanak állandóan rá, amelyeknek a szolgálatában az ország minden alkotó politikai ereje egyesülhet.⁹²

A polgári közigazgatás bevezetése és első hónapjai – Teleki Pál haláláig

Teleki Pál – akárcsak 1939-ben Kárpátalja esetében – nehézségei áthidalását most is a katonai közigazgatás mielőbbi megszüntetésétől várta. Már az erdélyi értekezlet idején – október közepén – számolt a polgári közigazgatásra való áttérés lehetőségével. „A civil közigazgatásra való áttérés folyamatban van. A belügyminiszter úr megkezdte a megyék bejárását. Volt már Bihar, Szatmár és Máramaros megyékben, és azt, hogy nem ment még el Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód vármegyékbe, és nem jött még el ide, Kolozs megyébe és Kolozsvárra, illetve a Székelyföldre, csak a jelenlegi bányász-sztrájk okozta, amelynek ügyében neki kell eljárnia.”⁹³ S azonfelül, minthogy nekem ide kellett jönnöm, ő nyilván nem hagyhatta el Budapestet, mert mindig vagy én vagyok ott, vagy ő” – ecsetelte az előkészítés folyamatát a miniszterelnök.⁹⁴

Az áttérésnek legnagyobbbrészt személyi vonatkozásai voltak. Keresztes-Fischer belügyminiszter igyekezett képet alkotni magának arról, hogy mennyire tudja egy-egy megye saját maga megoldani a közigazgatását, és mennyire kell igénybe vennie nem megyebelieket. Ezek közül is főleg erdélyi származásúakat, vagy az Erdélyhez valamilyen kapcsolatban lévőket kívánta igénybe venni, és csak harmadsorban olyan személyeket, akik a me-

gye és az országrész szempontjából tökéletesen idegenek. Teleki ehhez hozzáfűzte, hogy „az új közigazgatás kiváló képességű, szakképzettségű embereket is bevon”. Mindez optimizmussal tölthette (volna) el hallgatóit.⁹⁵

Miután a belügyminiszter – a fent idézett sorrendben – végzett a megyék „bejárásával”, megtörténhetett az átmenet a katonairól a civil közigazgatásra, mint tervezték, három lépésben: az első részben Bihar, Szilágy, Szatmár és Máramaros vármegyék területén,⁹⁶ másodsorban Szolnok-Doboka, Kolozs, Beszterce-Naszód megyékben, végül Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyékben, azaz a Székelyföldön. A hármas tagolást erősítették a visszatért területek különböző problémái is: „A második bécsi döntés következtében az adott területtel önkéntelenül előállt ez a hármas területcsoport, amelynek problémái némileg különböznek egymástól. [...] A civil közigazgatás aránylag hamarosan érvénybe fog lépni.” – hangoztatta a miniszterelnök.⁹⁷

Végül is ez hivatalosan 1940. november 26-án, gyakorlatilag december elején történt meg, nem zökkenőmentesen. Werth vezérkari főnök nehezményezte Teleki részéről, hogy csak a hivatalos lapból értesült a katonai közigazgatás tervezett megszüntetéséről, majd egy héttel később Teleki tudomására hozta: „Okulva a múlt kellemetlen tapasztalataiból, egyes vármegyei katonai parancsnokok visszahívására csak akkor lesz módomban rendelkezni, ha az összes járásokban a polgári közigazgatás tisztviselői a végrehajtó hatalom gyakorlatát már átvették.”⁹⁸

Miközben a vezérkar főnöke parancsban dicsérte a katonai közigazgatás szerveit, ezek még tevékenységük utolsó napjaiban is igyekeztek befejezett helyzeteket teremteni. Így például a belügyminisztérium arról értesült, hogy a katonai közigazgatás még december első napjaiban is utasított ki olyan románokat és zsidókat, akiknek érdekében a polgári közigazgatás már közbelépett. Ezután aligha lehetett különös, ha a katonai közigazgatást váltó polgári hatóságok első intézkedéseikkel helyesbítésekre és kijavításokra vállalkoztak. Keresztes-Fischer belügyminiszter többek között intézkedett a katonai közigazgatás által elrendelt internálások felülvizsgálatáról, a tulajdonjogot érintő katonai döntések megsemmisítéséről.⁹⁹

Egyoldalú lenne azonban a kép, ha teljes és gyökeres változásról beszélnének, amely Teleki elképzeléseinek felelt volna meg. Példázzhatja a polgári közigazgatás tevékenységének nemzetiségi vonásait, hogy amikor a belügyminiszter a tervezett észak-erdélyi főispáni kinevezésekről számolt be a kormány november 8-i ülésén, a kiválasztott személyek indoklása csupán azt tartalmazta, milyen politikai érdemeket szereztek a visszacsatolást megelőző időkben.¹⁰⁰ Ellenben, ha a polgári közigazgatás gyakorlata nem is fedte a miniszterelnök szándékait és a nemzetiségi kérdést sokszor államrendészeti feladatként fogta fel, mégis: alapvetően és lényegesen különbözött a katonai közigazgatás intézkedéseitől és a katonai vezetés megvalósított vagy elvetélt szándékaitól.¹⁰¹

Teleki nagyon fontosnak tartotta, hogy Erdélyben civilizált és békülékeny (polgári) közigazgatást létesítsenek. Mégis, saját magának és – a hozzá hű – beosztottainak is tapasztalnia kellett, hogy az új közigazgatás számos tagja a „nagy magyar revánseszmé” igézetében él, és ez a szellem hatott át nem kevés erdélyi magyart is. Az új közigazgatás az 1919 előttinek az egyenes folytatása volt,¹⁰² amennyiben többségében magyarokból állott, a helyi magyarság jelentős részvételével¹⁰³ és néhány szásszal kiegészülve.¹⁰⁴

A román tisztviselők magatartására nézve két ellenkező előjelű állításra bukkanunk a szakirodalomban. Egyes szerzők szerint a román hivatalnokok nem hagyták el olyan mértékben a visszatért területeket, ahogy az „várható” lett volna; a közép- és kistisztviselők zöme a helyén maradt.¹⁰⁵ Mások szerint azonban rendkívül kevés román maradt meg a közigazgatásban, mivel a bécsi döntést követően túlnyomó részük elmenekült, többnyire Dél-Erdélybe.¹⁰⁶ A tömeges román menekülésre jellemző például, hogy 1940. augusztus 31-től szeptember 3-ig csak Kolozsvár városát mintegy 7000 román hagyta el önként.¹⁰⁷ Az 1940–1944 közötti észak-erdélyi román menekültek száma óvatos becslések szerint is 200–220 ezer lehetett. Bár kétségkívül történtek (erőszakos) intézkedések a románok eltávolítására, ezeknek egyrészt korlátot szabtak a dél-erdélyi magyarsággal szembeni retorziók, másrészt a nyelvpolitikai pragmatizmus itt sem hiányzott teljesen a nemzetiségpolitikából.¹⁰⁸ Ez utóbbit bizonyítandó idézzük Bethlen Istvánnak és Teleki miniszterelnöknek az erdélyi értekezleten elhangzott szavait – a román nyelv észak-erdélyi tanításának és használatának fontosságáról.

„Az az érdek, hogy ahol állami iskola van, az fennmaradjon, természetesen román nyelvű tanítás mellett. És ez egy másik nagy probléma, amelyre egészen röviden akarok rámutatni” – kezdte Bethlen. „A háború előtti években Erdélyben, eltekintve a gazdaemberektől, vajmi kevés magyar ember volt, aki románul beszélni tudott. Ez óriási hiba és hátrány volt a magyarság részére. [...] Most a 22 év alatt felnőtt egy generáció, amely megtanult románul, s amely generáció ma többé-kevésbé tökéletesen beszél románul, jöllehet a vizsgákon el is bukott. Ez a generáció, ha nem fogja követni egy másik, amelynek alkalmá van a román nyelvet megtanulni, ki fog halni, és Erdély megint abba a helyzetbe jut, hogy lesz egy magába zárkozó magyarság, amely a magyar kultúrát műveli. Amely azonban semmi kapcsolattal nem bír a románsághoz, holott ezeket a kapcsolatokat fejleszteni és erősíteni kötelességünk. Én tehát azt kérem a miniszterelnök úrtól, méltóztassék az erdélyi középiskolákban a román nyelvet kötelező tantárgyként taníttatni”. Továbbá, „hogy ez az egyetemeken is – különösen a jogászokra nézve kötelezővé tétessék –, mert ha mi ezt az országrészt adminisztrálni akarjuk, és ezzel a néppel úgy akarunk bánni, ahogyan megérdemli, akkor nekünk tudnunk kell az anyanyelvét. Mert hiába fogjuk az elemi iskolában a román parasztot magyarra tanítani, még egy generációig is

eltart, amíg ezen a téren eredményeket lehet elérni; ezzel a néppel pedig magát megértetni másképp, mint anyanyelvén a magyar kormányzat és adminisztráció soha nem fogja”.¹⁰⁹

A miniszterelnök Bethlennek adott válaszában kifejtette, hogy már egyeztetett Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterrel. Az 1940/1941-es ideiglenes akadémiai év után kötelezővé teszik a román nyelvet. Attól tartottak, hogy esetleg ellenvélemény lesz ezzel kapcsolatban, de Teleki nagyon örült, hogy „az értekezlet ilyen álláspontot foglalt el, és Bethlen István grófnak ezt az indítványát aláhúзва egyszersmind megadja itt Erdély koncenzusát ehhez az intézkedéshez”. A végleges tantervben, amely a középiskolák, szakiskolák és egyéb iskolák részére is beállítatik – sőt bizonyos mértékig a magyar elemi iskolák felső osztályaiban is –, a román nyelv tanulása kötelezővé válik. „Én – tette hozzá Teleki – feltétlenül amellettt vagyok, hogy az egyetemeken is tanuljanak románul azoknak a szakoknak a hallgatói, akiknek erre szüksége van [jogászok, orvosok, közigazdászok; gazdasági felügyelők, egyesületek vezetői stb. – Sz. A.]”¹¹⁰

A miniszterelnök még szeptember 8-án Nagyváradon elmondott beszédében kijelentette, hogy a katonai, majd az utána következő polgári közigazgatás legfőbb irányítását a maga számára tartja fenn.¹¹¹ Kijelenthetjük, hogy Teleki észak-erdélyi kormánybiztosi minőségében próbált mindent megtenni annak érdekében, hogy Erdélyben a lehető legnagyobb rend legyen. Sajnos, néha rajta is múltott, hogy ez nem sikerült. A katonai közigazgatásról szóló fejezetben már rámutattam arra, hogy Teleki sokszor hibázott, önmaga ellen fordítható fegyvert adva nemegyszer a katonák kezébe. Mindenesetre különböző intézkedésekkel igyekezett elérni, hogy az ő intencióinak megfelelően alakuljanak az események a visszanyert területen.¹¹²

Észak-Erdély gazdasága

A bécsi döntés gazdasági következményei

Az Erdélyt kettészelő nyugat-kelet-délkelet irányú új államhatár földrajzilag és gazdaságilag ugyanolyan rossz, mesterséges választóvonalat képezett, mint az Alföld szélén Trianonban megvont észak-déli határ. Történelmileg kialakult tájegységeket és gazdaságilag szoros kapcsolatban álló területeket osztott ketté, családokat szakított szét.¹¹³ Utakat, vasútvonalakat vágott el – közlekedési nehézségeket teremtve ezzel (például a Székelyfölddel 1942 végéig nem volt közvetlen vasúti összeköttetés) –, városokat fosztott meg hagyományos háttérüktől (pl. Brassó a román, Kolozsvár a magyar oldalon járt így) – összességében tehát kedvezőtlen hatással volt Erdély gazdasági életére.¹¹⁴

A történelem fintora, hogy éppen Teleki Pál miniszterelnökségének idején került sor Erdély megosztására; a *földrajztudós* Teleki ugyanis – akár-

csak Bethlen István – azt vallotta –, hogy „*Erdélyt nem lehet felszabdalni*”, s még közvetlenül a második bécsi döntés előtt is erdélyi kistájakban gondolkodott. A *politikus* Teleki azonban kénytelen volt meghajolni a realitások előtt.¹¹⁵

A döntőbírák, saját érdekeiket tartva szem előtt, úgy vonták meg az új határokat, ahogy az számukra a legkedvezőbbnek ígérkezett. A legkisebb mértékben sem vették figyelembe Erdély gazdasági egyensúlyát. Csatári Dániel könyvében a romániai olajforrások Német- és Olaszország számára feltétlenül szükséges voltát hangsúlyozza. Adolf Hitler Führer és kancellár mellett Benito Mussolini olasz miniszterelnök is különösen érdekelt volt abban, hogy Romániában a helyzet ne boruljon föl, hiszen az ő országa teljes mértékben rá volt utalva az olajbevételre. Az olajon kívül a határok megvonásában az is szerepet játszott, hogy Erdély ipar- és bányavállalatai és a fontosabb közlekedési útvonalak Románia birtokában maradjanak.¹¹⁶

Habár Romániánál maradt az Észak-Erdélynél nagyobb és gazdaságilag fejlettebb Dél-Erdély, a román gazdaság súlyos veszteségeket szenvedett az újabb területátadás miatt: az ország elveszítette búza- és burgonyatermésének 10, illetve 25, összes erdőterületének pedig 30%-át. Szinte teljes egészében átadni kényszerült cink-, ólom-, réz- és sóbányáit, s néhány jelentős iparvállalat is Magyarországhoz került, mint például a nagybányai Phönix vagy a kolozsvári Dermata. Ugyancsak Magyarországnak ítélték azokat a területeket, amelyeken az élelmiszer- és fakitermelő ipar bázisai voltak – a fafeldolgozó üzemek azonban Románia területén maradtak. Ennek következtében az észak-erdélyi fakitermelő üzemeket és a dél-erdélyi cukorrépa termelőket egyaránt megfosztották a feldolgozás lehetőségeitől.¹¹⁷

Számos problémát okozott tehát, hogy a Magyarországnak ítélt iparvállalatok felleveőpiaca és nyersanyagbázisa részben Romániában maradt, sok esetben pedig jelentős kinnlevőségeik vagy éppen fiókvállalataik maradtak Dél-Erdélyben – s mindez fordítva is igaz volt. Gondot jelentett kezdetben az is, hogy a román árszínvonal a magyarországinál magasabb volt, s a két adórendszer nagymértékben eltért egymástól. Ráadásul a román kiürítés Erdély északi részén egyet jelentett azzal, hogy mindent – ami mozdítható volt – elvittek, ez pedig gép- és nyersanyaghiányt eredményezett.¹¹⁸

Gazdasági viszonyok 1940 őszén – 1941 tavaszán

A Magyarországhoz visszakerült úgynevezett Észak-Erdélyt három, gazdaságában, társadalmában és hagyományaiban eltérő terület alkotja: a kelet-magyarországi részek (az úgynevezett *Partium*) és Máramaros, továbbá a történeti Erdély északi része és a négy székely vármegye.¹¹⁹ Ezeket külön kell megvizsgálnunk. Mindenekelőtt azonban Észak-Erdély egészének gazdasági viszonyait kell szemügyre vennünk – összehasonlítva a Romániánál maradt területtel –, hiszen a kettéosztottságnak súlyos következményei voltak.¹²⁰

Erdély Magyarországhoz került része elsősorban az ipar fejlettségét tekintve maradt el Dél-Erdélytől. Gyárak többnyire a városokban, s különösen a négy legnagyobb városban: Kolozsvárott, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Marosvásárhelyen telepedtek meg. A bányászat, a kohászat s az energiatermelés esetében hasonló helyzet állt elő, mint az iparban, mivel Erdély természeti kincsekben leggazdagabb vidékei – Hunyad, Krassó-Szörény és Bihar hegyei – továbbra is Romániához tartoztak. A sót, a nemesfémeket, valamint a rezet, az ólmot és a cinket kivéve Észak-Erdély viszonylag szegény volt természeti kincsekben: területén csupán egyetlen vasércbánya működött az Udvarhely vármegyei Lövétén, szénbányászata az egész erdélyi termelés mindössze 9,1%-át képezte, s mivel a kissármási földgázmezők román tulajdonban maradtak, földgáztermelése csekélynek számított.¹²¹

Mindezek ellenére Magyarország számára gazdasági gyarapodást jelentett Észak-Erdély visszatérése, elsősorban a jelentősen megnövekedett erdőállomány, továbbá a nagybányai érctelepek, a már említett sóbányák, valamint a nagyvárosok ipara miatt. A visszacsatolt terület elsődlegesen mégis mezőgazdasági jellegű volt. Az őstermelés jelentőségét a foglalkoztatási adatok is tükrözték: Észak-Erdély lakosságának az 1910-es adatok szerint 69,6%-a dolgozott a mezőgazdaságban, s mindössze 19,4%-a a bányászatban, iparban és „forgalomban” együttvéve.¹²² Az észak-erdélyi táj hegyes-dombos jellegével magyarázható az erdészet átlagosnál fontosabb szerepe.¹²³

A második bécsi döntés nyomán Magyarország területe mintegy 7,5 millió kat. holddal gyarapodott, amelynek 31%-a szántó, közel 15%-a rét, 12,5%-a legelő, és igen számottevő része, 36,5%-a erdő volt. Ezzel Magyarországon a föld művelési ágak szerinti megosztása arányosabb lett: az erdők részesedése például 17%-ról 22%-ra nőtt, s a szállítási nehézségek dacára az ország teljes mértékben fedezni tudta belső faszükségletét, sőt exportját is növelhette.¹²⁴

A visszatért országrész növénytermesztésében a gabonaféléken kívül fontos szerep jutott – főleg Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyében – a kukoricának, amelyet Erdélyben nemcsak takarmányozásra, hanem emberi fogyasztásra is használnak. Burgonyából a legtöbbet a Székelyföldön termeltek, itt viszont kevesebb kukoricát fogyasztottak. A mostohább természeti adottságok miatt az észak-erdélyi termésátlagok kisebbek voltak a nyugatabbra fekvő vidék átlagos termésához. Ami az állattenyésztést illeti, a rétekben, legelőkben gazdag Észak-Erdélyben főleg szarvasmarhát és juhot, kisebb mértékben sertést, lovat, kecskét tenyésztettek.¹²⁵

Az erdélyi földreform revíziója

Észak-Erdélyben mellőzték a Felvidéken oly sok sérelmet okozott nemzethűségi igazoló eljárásokat, amelyek inkább az idegen uralom alatt el-

szenvedett magyar sérelmek megtorlását, mint a megbékélést és a konszolidációt szolgálták. A magyar kormány szinte a második bécsi döntés végrehajtása után nekilátott a román földreform revíziójához.¹²⁶

A román agrárreform nem irányulhatott a magyar latifundiumok elvételeére, mert ilyenek nem is voltak. Ehelyett a középbirtokos magyar réteget fosztotta meg birtoka java részétől, a székelyeket közbirtokossági javaiktól, valamint a magyar egyházakat azok birtokállományának 84,54%-ától.¹²⁷

Az erdélyi földreform-revíziónál Teleki szerette volna elkerülni a Felvidéken elkövetett hibákat. Ott ugyanis teljes zavar támadt abból, hogy a kinevezett teljhatalmú kormánybiztos földbirtok-politikai intézkedései nem alapultak a kérdés megfelelő alaposságú előzetes tanulmányozásán.¹²⁸ Ezúttal nem nevezett ki kormánybiztost, hanem az Erdélyi Gazdasági Egyesület keretén belül szervezett 9 tagú bizottságot kérte fel a kérdés előzetes tisztázására.¹²⁹

Az 1440/1941. ME. sz. rendelet kimondta, hogy a román agrárreform útján szerzett ingatlanok csak a vármegyei gazdasági albizottság véleménye alapján és jóváhagyásával idegeníthetők el.¹³⁰

A jó előkészítés Teleki szemében a gyors végrehajthatóság feltétele lévén, a miniszterelnök azt remélte, hogy az erdélyi földreform-revízió egy éven belül befejezhető lesz. Nem így történt; Teleki utódai tovább bajlódtak vele: a háború befejezése utáni rendezéskor akarták ezt a kérdést is megoldani.¹³¹ Az újabb uralomváltásig egyébként a magyar kormányok 42 236 katasztrális hold mezőgazdasági és 25 777 katasztrális hold erdő-ingatlant juttattak vissza a román földreform által kisajátítást szenvedett magyar birtokosoknak, míg az erdélyi parasztság részére kisjuttatások formájában 34 924 holdat osztottak szét.¹³²

Vasúti viszonyok

A *Magyar Szemle* novemberi számának egyik cikke találóan állapította meg: „A kelet-magyarországi és észak-erdélyi területek visszatérésével az évek óta háttérbe szorított vasúti gondok egyszerre életre keltek.”¹³³ Való igaz. A bécsi döntésnek köszönhetően 2300–2400 kilométerrel meghosszabbodott a vasút vonalhossza Magyarországon, de megmaradt a „csonkaország”¹³⁴ ellátására méretezett gördülőanyag.¹³⁵ 1940 őszén Románia és Németország között a „különleges szállítmányok”¹³⁶ nagy forgalma miatt túlterheltté, túlsúlyfoltta vált a Budapest–Nagyvárad–Kolozsvar–Apahida–Dés–Bethlen–Beszterce vonal is. Így az Apahida–Dés–Bethlen–Beszterce és a Bethlen–Kosna vonalrészek tehermentesítése is nagyon függött a székelyföldi összeköttetéstől.¹³⁷ Ugyanakkor a székelyföldi közvetlen vasúti összeköttetés megvalósítása érdekében a kormány minden tőle telhetőt megtett. 1940 decemberében átadták a forgalomnak a Szászlekence és Teke közötti keskeny nyomtávú vasúti pályaszakaszt, részben tehermentesítve ezáltal a közúti forgalmat, s olcsóbbá téve az áruellá-

tást. A Székelyföld elzártságát végül 1942 decemberére sikerült megszüntetni a Szeretfalva–Déda vasútvonal átadásával; ez volt a MÁV utolsó nagyszabású beruházása Erdélyben.¹³⁸

Gazdasági problémák és megoldási tervek

A gazdasági – és a már részletezett közlekedési – problémák tehát különösen a Székelyföld vonatkozásában jelentkeztek, amelyet a bécsi döntés elszakított a brassói és Regátbeli természetes piacától.¹³⁹ A burgonya, a tej és Székelyföld más termékei eladhatatlanokká váltak; a cukorrépa-termés is a székelyek nyakán maradt, mert az annak feldolgozásával foglalkozó gyárak a határon túlra kerültek. A székelyföldi termelők szorult helyzetét a honvédség, majd a Futura terménykereskedelmi vállalat emberei használták ki, a normális áron alul vásárolva tőlük szénát, burgonyát. A lakosság hangulatának csüggedtté válása a kormányt sürgős intézkedésekre készítette.¹⁴⁰

1940 őszén vasúti összeköttetés hiányában katonai tehergépkocsikkal, majd a MÁV által üzembe helyezett 200 új teherautóval bonyolították le a forgalmat Székelyfölddel, arra törekedve, hogy még a tél beállta előtt leszállítsák a hiányzó élelmiszcikket, amelyek nélkülözhetetlenek egy fenyegető inség elhárítására.¹⁴¹ Az országúti szállítás azonban a gumiabroncs-hiány miatt a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Sok szó esett arról, hogy a Székelyföldet iparosítani kell: cukorgyárat, keményítőgyárat kell létesíteni. De még inkább a beruházást nem igénylő székely háziipar fejlesztésében és magyarországi piaca kiépítésében keresték a kiutat.¹⁴²

A Székelyföldön a legérzékenyebben jelentkező nehézségek többé-kevésbé a Magyarországhoz került kelet-magyarországi és (történeti) észak-erdélyi területeket is jellemezték. Az észak-erdélyi ipari üzemek munkába állítása azért ütközött akadályokba, mert a román fűtőolajra és a dél-erdélyi földgázkutakra nem számíthattak. A magyar kormány szénbányák nyitásával és földgáz utáni kutatással kívánt segíteni a helyzeten, és egy hőerőmű létesítésének gondolatával foglalkozott. Az erdélyi gazdasági program finanszírozására kamatozó nyereségek kölcsön kibocsátását határozták el. Sürgőssé vált a nehézségekkel küzdő erdélyi vállalatok hitelben részesítése, mert ezek „megsegítése” egyelőre többnyire oly módon történt, hogy a magyarországi tőkések megvásárolták az erdélyi vállalatok részvénytábláit, szindikátusi szerződésekbe vonták be azokat, s így az erdélyi ipart önállóságának elvesztése fenyegette.¹⁴³

A magyar kormány – Teleki Pál kezdeményezésére – az erdélyi gazdasági problémák felmérésére, az ezekkel kapcsolatos javaslatlételre és tanácsadásra 1940. szeptember 14-én létrehozta Kolozsvárott az Erdélyi Gazdasági Tanácsot (továbbiakban EGT), amelyben gróf Bély Kálmán elnöklétével tíz erdélyi gazdasági szakember foglalt helyet, összekötőként pedig Gyulai Tibor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara igazgatója szere-

pelt. Az EGT később Marosvásárhelyen külön székelőföldi albizottságot szervezett.¹⁴⁴

Nem utolsósorban a gazdasági élet követelte meg a sürgős jogegyesítést az anyaország és az újonnan birtokba vett területek között. Bár Teleki kikérte ebben is erdélyi szakemberek véleményét, mégis számos tekintetben az erdélyi érdekeket sértő rendeletek születtek. Nehézségek voltak a szövetségi jog és a társadalombiztosítási jog egyesítése szempontjából is, amiatt, hogy az ezekre vonatkozó román szabályok előnyösebbek voltak a most helyükbe léptetett magyar jogszabályoknál.¹⁴⁵

*

Minden kormányzati erőfeszítés ellenére 1940 őszén az észak-erdélyi általános gazdasági helyzet rosszabbodott, a lakosság életszínvonala esett. A közszükségleti cikkek megdrágultak vagy eltűntek a piacról, a fizetések stagnáltak, esetleg csökkentek. Akadozott az élelmiszerellátás: a petróleum, a cukor, időnként a liszt, sőt a kenyér és a burgonya is hiánycikk volt. A Maros völgyi fűrészüzemek egy időre bezártak, a lakbérek rohamosan emelkedtek, a városok utcáit pedig 1940 szeptember-októberében ellepték a munkát kereső dél-erdélyi menekültek és kiutasítottak. A tél elmúltával azonban a helyzet lassan normalizálódott, s összességében elmondható, hogy az észak-erdélyi magyarság a háborús körülmények ellenére gazdaságilag jelentősen megerősödött az 1940–1944-es, viszonylag rövid időszakban.¹⁴⁶

Epilógus

Teleki Pál észak-erdélyi kormánybiztossága – hasonlóan 1939 és 1941 közötti miniszterelnökségéhez – összességében nem nevezhető sikeresnek, hiszen nem érvényesíthette maradéktalanul politikai akarátát – sem mint miniszterelnök a bel- és külpolitikában, sem pedig mint kormánybiztos Észak-Erdélyben.

Olyan időszakban próbált meg önálló magyar politikát folytatni, lavírozni a szerencsétlen körülmények között, amikor a német nagyhatalomnak ki volt szolgáltatva Európa, és benne Magyarország. Kevés ember volt a korabeli (politikai) elitben, aki osztotta Teleki véleményét mind az országos politika, mind a revízió és a nemzetiségpolitika (így Erdély) tekintetében.

1940 nyarán – még a második bécsi döntés előtt – a miniszterelnök kárpátjai autonómia-tervezete világosan kifejezte, hogy mire számíthat tőle a magyar közvélemény, és mire a várható (erdélyi) revízió során Magyarországhoz került lakosság – a nemzetiségi politika tekintetében.¹⁴⁷ Teleki álláspontja mindkét oldal (magyar és nemzetiségi – Erdélyben főleg román) szélsőségeinek ellenállásába ütközött.

Teleki Pál mértékadónak szánt iránymutatásával szemben meglehetősen más nemzetiségpolitika valósult meg, nemcsak a visszacsatolt területek különösen kényes viszonyai között, hanem az anyaország nemzetiségei tekintetében is. Ismeretes, mennyire nyomasztóan hatott ez Telekire, aki rendkívül érzékeny lelkiismerettel felelősnek érezte magát mindenért, ami a vezetése alatt álló országban – legjobb szándéka és kétségbeesett erőfeszítései ellenére – történik. Egyetértünk Tilkovszky Lóránttal, miszerint a jugoszláv barátsági szerződés megszegésével kapcsolatos tragikus öngyilkosságába több más tényező is belejátszott, s ezek között nagyon súlyosan esett latba erdélyi és nemzetiségi politikájának kudarca.¹⁴⁸

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Miniszterelnökségi levéltár. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai K 28.

MOL Miniszterelnökségi levéltár. Az észak-erdélyi ügyek fővezérségi kormánymegbízottja K 53.

MOL Külügyminisztériumi levéltár. A Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai K 63.

MOL Sajtólevéltár. Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok, cikkgyűjtemények K 609.

Forrásközlések, visszaemlékezések

Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. S.a.r. Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989. (= Bethlen, 1989.)

Papp Antal (s.a.r.): *Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei, 1938–1941*. II. kötet, Studium Kiadó, Budapest, é.n. [1942] (= Papp, 1942.)

Ránki György (vál.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944*. In *Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. I. kötet, Magvető Kiadó, Budapest, 1983. (= Ránki, 1983.)

Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. (= Romsics, 1995.)

Összefoglaló művek, tanulmányok

Ablonczy Balázs: (Teleki Pálról feketén-fehéren.) *Vissza a politikába, 1938–1941. Rubicon*, 2004. 2. sz. 55–61. (= Ablonczy, 2004.)

Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/Ősz, 7–41. (= Benkő, 2002.)

Bulla Béla: Az új országgyarapítás. *Magyar Szemle*, 158 (1940) 4., 230–240. (= Bulla 1940)

Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Magvető, Budapest, 1997. (= Czettler, 1997.)

Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. (= Csatári, 1968.)

Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségi politikája. In Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Occidental Press, Budapest, 1992. (= Diószegi, 1992.)

Dombrády Lóránd: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*. ISTER, Budapest, 2000. (= Dombrády, 2000.)

Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. (= Gergely, 2000.)

Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945*. Vince Kiadó, Budapest, 1998 (= Gergely, 1998.)

Kurucz Attila: Teleki Pál nemzetiségi politikája nyilvános megnyilatkozásai alapján (1940–1941). *Hitel* 1993. 12. sz. 30–40. (= Kurucz, 1993.)

L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. (= L. Balogh, 2002.)

L. Balogh Béni: A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. In L. Balogh Béni (szerk.): *Kötődések Erdélyhez: Tanulmányok*. II. kötet, Alfadat-Press, Tatabánya, 1999. 189–210. (= L. Balogh, 1999.)

Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941*. (Az *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945*. XII–XIX. fejezete). Occidental Press, Budapest, 1993. (= Macartney, 1993.)

Oláh Sándor: *Székelyföldi modernizáció, 1940–1944. A magyar állam integrációs kísérletei és megvalósításai 1940 őszétől 1944 nyaráig, a székelyföldi Csík és Udvarhely vármegyékben*. Kézirat. Csíkszereda, 2002. (= Oláh, 2002.)

Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. (= Ormos, 1998.)

Páva István: *Trianon-Belvedere-Hadbalépés*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1995. (= Páva, 1995.)

Puşcaş, Vasile (szerk.): *Al doilea război mondial. Transilvania şi aranjamentele europene (1940–1944)*. [A második világháború. Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Fundatia Culturală Română, Kolozsvár, 1995. (=Puşcaş, 1995.)

Ruisz Rezső: Vasúti gondok. *Magyar Szemle*, 1940. 5. sz. 299. (= Ruisz, 1940.)

Sandru, Dumitru: *Mişcări de populație în România (1940–1948)*. [Népmozgások Romániában, 1940–1948.] Editura Enciclopedică, Bukarest, 2003. (= Sandru, 2003.)

Simon Zsuzsanna: Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után. *Regio*, 1995. 4. sz. 60–82. (= Simon, 1995.)

Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (= Szász, 1988.)

Thirring Lajos: A visszacsatolt keleti terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8–9. sz. 657–679. (= Thirring, 1940.)

Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA, Budapest, 1994. (= Tilkovszky, 1994.)

Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. (= Tilkovszky, 1967.)

Vargyai Gyula: *Sisak és cylinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984. (= Vargyai, 1984.)

Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Korona Kiadó, Budapest, 2001. (= Vargyai, 2001.)

Jegyzetek

¹ Az első bécsi döntésre 1938. november 2-án került sor, ami visszajuttatta Magyarországnak a Felvidék déli sávját. A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án változtatta meg a magyar-román határvonalat.

² 1940. november 20-án elsőként csatlakozott Magyarország a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez.

³ Német tankcsapatok átengedése az ország területén Romániába 1940 októberében; terményfelesleg, állatok, faáru kiszállítása Németországba az október 10-én aláírt Jurcsek-Moritz-féle mezőgazdasági szerződés alapján stb. Utóbbihoz lásd Czettler, 1997. 117–118., ill. Macartney, 1993. 163–164.

⁴ Ormos, 1998. 226.

⁵ 1940. szeptember 5–13.

⁶ A dél-erdélyi és az okiráltságbeli magyar alkalmazottak elbocsátása, Romániából való kiűzése már augusztus 31-én, a bécsi döntés másnapján elkezdődött.

⁷ 1940. november 26.

⁸ Az alábbi fejezet többé-kevésbé megegyezik a *Székelyföld* 2005. áprilisi számában megjelent tanulmány azonos című részével.

⁹ Benkő, 2002. 11–12.

¹⁰ Tilkovszky, 1967. 287–288.

¹¹ Kurucz, 1993. 33.

¹² Tilkovszky, *i. m.* 287.

¹³ Kurucz, *i. m.* 33.

¹⁴ Dumitru Sandru román történész szerint e találkozóra rögtön a honvédség kolozsvári bevonulását követő napon, tehát szeptember 12-én került sor. Lásd: Sandru, 2003. 57.)

¹⁵ Benkő, *i. m.* 15–16. Vö. L. Balogh, 1999. 194. Szeptember 23-án ismét találkozára került sor Teleki és a román vezetők egy csoportja között. (Lásd: Balogh, *uo.*)

¹⁶ L. Balogh, *i. m.* 194–195.

¹⁷ Több esetről is tudomásunk van, de itt csak egy jellemző példát említünk meg.

¹⁸ A román parancsnok még azt fűzte hozzá, hogyha ötven parasztot megcsapdosnak, nem nagy dolog, de papokhoz nyúlnak, és ez megbocsáthatatlan. L. Balogh, *i. m.* 195.

¹⁹ Uo., illetve hasonló esetről számol be Bethlen, 1989. 28., ill. 92–93., valamint Tilkovszky, *i. m.* 287.

²⁰ L. Czettler, *i. m.* 180.

²¹ L. Balogh, *i. m.* 196.

²² Észak-Erdélyben tehát az impériumváltást közvetlenül követő időszakban jórészt a helyi lakosság spontán kezdeményezéséről volt szó, amikor románellenes megmozdulásokra került sor, Dél-Erdélyben azonban állami szintre emelkedett a magyarüldözés, ami-
ben a román hatóságok tevékenyen részt vettek. (Lásd: Benkő, *i. m.* 12.) Lapértésülések szerint Telekire nagy nyomás nehezedett a dél-erdélyi magyarság ügyében: a miniszterelnököket „az országgyűlés tagjai, a vármegyék főtisztviselői és minden rendű és rangú állami hivatalok révén ostromolják a románok által okozott rémtettek és rombolások magyar szemtanúi, kártérítést kérnek, és azt, hogy (...) a kormány járjon el érdekükben” – írta a kolozsvári Keleti Újság 1940. szeptember 25-én. Lásd L. Balogh, *i. m.* 196.

²³ Benkő, *i. m.* 12. A hatóságok október 4-én több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit gyűjtöttek össze és toloncoltak ki hét tehervagonban az országból. Kolozsvárról háromszáz román családot kellett a rendelkezés értelmében kiutasítani. A kiszemeltet írásban értesítették, hogy kézipoggyászukkal két órán belül legyenek a vasútállomáson. L. Balogh, *i. m.* 196. Ehhez lásd még MOL K 53 1. cs. 1940–II–133.

²⁴ Az októberi kölcsönös vádaskodások elemzéséhez, valamint a dél-erdélyi magyarok és észak-erdélyi románok eltítkolt vagy nyílt kiutasításához lásd L. Balogh, *i. m.* 197–198.

²⁵ A magyar kormány október 5-én hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amelyben a románok kiutasítását a dél-erdélyi magyarüldözések következtében kialakult kényszerhelyzettel magyarázta, amelyből nem volt más kiút, mint a retorzió. Uo., 198. A dél-erdélyi magyarság vezetői kérték a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi románsággal való bánásmódot illetően előzőleg kérje ki véleményüket. A magyarországi közvéleményben sem talált egyöntetű támogatásra a retorzió és annak végrehajtási módja. Lásd: *uo.* 199–200.

²⁶ Iuliu Hossu görög katolikus, Márton Áron római katolikus püspök és Gyárfás Elemér ilyen jellegű lépéseire hivatkozik Csatári Dániel. (Csatári, 1968. 36.) A feszült légkörben Iuliu Hossu püspök próbált meg közvetíteni a két ország között: előbb Csáky István külügyminiszterrel folytatott megbeszélést, majd Bukarestbe utazott. Közvetítési kísérlete azonban nem járt sikerrel. L. Balogh, *i. m.* 198.

²⁷ Csatári, *i. m.* 36.

²⁸ L. Balogh, *i. m.* 198–199.

²⁹ Uo., 199. Október 10-én Pop Csáknak egy memorandumot nyújtott át, amelyben a román kormány panaszt emelt állítólagos magyar „kegyetlenkedések” miatt, valamint kifogásolta, hogy a magyar kormány nem volt hajlandó kölcsönös kisebbségvédelmi egyez-

mény aláírására. Bukarest ezért azt javasolta, hogy a két kormány a bécsi döntés 7. paragrafusa értelmében forduljon a tengelyhatalmakhoz. A következő napon a magyar külügyminisztérium cáfolta a román memorandum állításait. Lásd Czettler, *i. m.* 180. Vö. L. Balogh, *i. m.* 199.

³⁰ Ekkor a bécsi döntés értelmében létrehozott magyar–román likvidációs bizottság függesztette fel tevékenységét, amely megoldatlanul hagyott olyan problémákat, mint a másik országba való optálás, vagyoni rendezések, kölcsönös amnesztia, gazdasági egyeztetések stb. Lásd Macartney, *i. m.* 152.

³¹ Csatári, *i. m.* 36.

³² Az október 17–27. között lefolytatott helyszíni vizsgálat során a bizottság mintegy 3000 kilométert tett meg gépkocsin, és több mint 500 személyt hallgatott meg. L. Balogh, *i. m.* 199.

³³ Lehetetlen pontos adatokat közölni, mennyi áldozatot követeltek a szóban forgó atrocitások. Ehhez lásd Macartney, *i. m.* 265.

³⁴ Tilkovszky, *i. m.* 288–289; Czettler, *i. m.* 180. Ehhez lásd MOL K 63 1940–I-27/7/Erdély, A tengelyhatalmak ajánlásai a dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbségek helyzetének javítására (I–II.)

³⁵ Vö. L. Balogh, *i. m.* 198–199.

³⁶ Tilkovszky, *i. m.* 289.

³⁷ Lásd L. Balogh, *i. m.* 200–201., illetve Bethlen, *i. m.* 97–98.

³⁸ A továbbiakban nem foglalkozom a kérdéssel bővebben, csak az észak-erdélyi nemzetiségi politika intézkedéseire térek ki. Az észak-erdélyi románok helyzetére vonatkozóan lásd Benkő, *i. m.* 16–30.

³⁹ A képviselőház október 3-án döntött a törvény elfogadásáról, a felsőház pedig két nap múlva tartott ülésén hagyta jóvá az észak-erdélyi területek visszacsatolását az anyaországhoz. Teleki Pál miniszterelnök hozzászólását a két ház ülésén lásd Papp, 1942. 287–296.

⁴⁰ Simon, 1995. 61–62.

⁴¹ A közigazgatásról részletesen lásd *uo.* 63–65.

⁴² A Magyar Statisztikai Szemle 1940. augusztus–szeptemberi, összevont számából a következőket tudhatjuk meg: „A visszacsatolt területeken a polgári közigazgatás megszervezéséig működő katonai közigazgatás általában az 1938. évi román közigazgatási törvény által alkotott közigazgatási beosztás figyelembevételével működik, folyamatban vannak azonban már azok a munkálatok, melyek a visszacsatolt kelet-magyarországi és erdélyi területen a közigazgatási beosztás végleges rendezését célozzák.” (Thirring, 1940. 659.) A végleges rendezés november elejére fejeződött be. Lásd Észak-Erdély közigazgatási (megyei, járási) beosztása és járásonkénti lélekszáma a II. bécsi döntés után, 1940. november 9. (Idézi Romsics, 1995. 291–294.) Korszakunkban egyébként végig ez utóbbi közigazgatási beosztás volt érvényben. Később egyes járások területén változtattak; pl. 1941 júniusában a marosvásárhelyi járás egyidejű megszüntetése mellett Marosvásárhely székhellyel marosi alsó és marosi felső járást szerveztek. MOL K 28 55. cs. 1941–O-18858.

⁴³ Benkő, *i. m.* 14–15.

⁴⁴ Uo. 36.

⁴⁵ Ablonczy, 2004. 58.; Dombrády, 2000. 71.; Kurucz, 1993. 32–33; Páva, 1995. 104–105, 112.; Vargyai, 2001. 143.

⁴⁶ Kurucz, *i. m.* 33.

⁴⁷ Simon, *i. m.* 65. A bécsi döntést közvetlen megelőző hetekben elviekben már felállították a remélhetőleg visszatérő területek katonai közigazgatási garnitúráját: ezekben Arad és Temes vármegyék visszatérésével is számoltak. A katonai közigazgatás megyei és városi, valamint minden járási parancsnoka mellé Arad és Temes vármegyékbe is ki voltak már jelölve a polgári szaktanácsadók; hivatalnokok, akik addig azon a vidéken teljesítettek közigazgatási szolgálatot, így az ottani viszonyokat jól ismerték. Bethlen, *i. m.* 20–21.

⁴⁸ Valószínűleg a katonák feletti ellenőrzés szándéka vezette Telekit akkor is, amikor mint az ország főcserkésze elrendelte, „hogy a hazatérő erdélyi részek megszállásával kapcsolatban szükségessé vált segítő munkára, és illetőleg az ottani szociális szervezet segítésére megfelelő cserkészerek kiküldessenek, akik mindaddig ott szolgálatot fognak teljesíteni, amíg a [Magyar Cserkész – Sz. A.] Szövetség részéről kiküldött elnökségi tagok a velük összeköttetésben álló ottani magyar cserkészetet újjászervezik, és az ő felváltására kirendelik”. – MOL K 53 1. cs. 1940–VI–9.

⁴⁹ A vezérkari főnök mellé delegált „erdélyi fővezérsegi kormány megbízott” Papp József ny. főispán volt; tanácsadóiul Pásint Ödön miniszterelnökségi osztálytanácsost, János Áron országgyűlési képviselőt és vitéz Csipán János legfőbb állami számvéviszéki titkárt nevezték ki. A három hadsereg mellé kinevezett kormány megbízott Kölcsény István kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, Korossi György ny. államtitkár és Hlatky Endre kormányfőtanácsos volt. Lásd Tilkovszky, *i. m.* 285.

⁵⁰ Vargyai, *i. m.* 144.

⁵¹ Uo.

⁵² Werth javaslatával a belügyminisztériumban egyetértettek, sőt megtoldották azzal, hogy például a román nemzetiségűek birtokában nem maradhat rádiókészülék. Csupán azt kifogásolták, hogy a katonai közigazgatás végleges érvénnyel végezze a rendőrhatalom engedélyek felülvizsgálatát. A miniszterelnöknek pedig a katonai közigazgatás által elrendelhető kiutasításokkal kapcsolatban voltak aggályai.

⁵³ Uo. 144–145.

⁵⁴ A parancs egyébként egyértelmű volt, ellentmondásokat csupán ott tartalmazott, ahol a politikai és a katonai vezetés nézetkülönbségeit kellett (volna) áthidalni. Részletes utasításokat tartalmazott a sajtó működésének ellenőrzéséről, hangoztatva egyebek között, hogy „tilos minden nemű külföldi politikai rendszerrel való oly összehasonlítás, amely a magyar belpolitikára káros kihatást ígér”. Szabályozta a gyűlések, felvonulások tilalmát; az internálások lehetőségét nagyjából a felvidéki minta alapján ismételték. Új volt a korábbiakhoz képest, hogy a parancs a munkásmozgalmakat illetően különbséget tett gazdasági és politikai természetű megmozdulás között, hangoztatva: az utóbbit „mint rendészeti kérdést kell kezelni”. Új volt az is, hogy az úgynevezett nemzetvédelmi feladatok megoldása most már intézményesen tette lehetővé a jobb- és a szélsőjobb oldali propaganda terjesztését. Azon megállapítás pedig, hogy a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban a magyar nyelvet

legalább heti 6 órában kell tanítani, már utalt azokra az ellentétekre, amelyek a katonai és a politikai vezetést megosztották. A katonai közigazgatás számára készített parancs eléggé elnagyoltan foglalkozott a Felvidék és a Kárpátalja igen sok kárt okozott kérdésével, a hírszerző és a kémelhárító szolgálattal, illetve annak alárendelésével. A parancs csak azt szögezte le, hogy a külön hírszerző és kémelhárító szervek a bevonuló csapatokkal együtt mennek, de kizárólagosan a hadseregparancsnokoknak vannak alárendelve. Ami pedig a karhatalom alkalmazását illette, itt is feltűnt, hogy a katonai vezetés e célra a csendőr- és a rendőralakulatokat igyekezett elsőként bevetni. Új volt viszont, hogy a felelősséget a karhatalom alkalmazásáért a járási és a vármegyei katonai parancsnokoknak kellett viselniük. Uo.

⁵⁵ E segédleteket a Vezérkari Főnökség 2. osztálya készítette. Vargyai, 1984. 166.

⁵⁶ Werth azt is megtette, hogy Teleki erdélyi szemleútja során parancsot adott egy, a miniszterelnök által közigazgatási tanácsadónak javasolt személy letartóztatására. A vezérkari főnök számára tehát külön öröm volt, ha a miniszterelnökkel szembefordulhatott. Jó példa erre az is, amikor a vezérkar megtiltotta, hogy Teleki *Magyar nemzetiségi politika* című kiadványát a tisztikar kezébe adják. (Lásd Vargyai, uo. 176–178., ill. 2001. 151–152.) Teleki és a hadsereg kapcsolatát egyébiránt a nemzetiségi politika alapján is leszűrhetjük. Lásd Vargyai, 1984. 178–184., ill. 2001. 152–153.

⁵⁷ Vargyai, 2001. 146.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Vargyai, 1984. 168.

⁶⁰ A hadseregparancsnokok habitusát és a katonai közigazgatáshoz fűződő viszonyát bővebben lásd Vargyai, 2001. 146–148. Vö. Vargyai, 1984. 168–171.

⁶¹ Vargyai, 2001. 148.

⁶² Vargyai, 1984. 172.

⁶³ Vargyai, 2001. 148. Vö. Tilkovszky, *i. m.* 289.

⁶⁴ Vargyai, uo.

⁶⁵ Egy ízben például a budapesti belga követség emelt panaszt a külügyminisztériumban, mert a kolozsvári városi parancsnokság a Belga Textilipari Rt. ügyvezető igazgatójává akart kinevezetni egy személyt, s amikor ezt a vállalat vezetője visszautasította, lehetetlenné tették számára, hogy a gyár területére lépjen. Hasonló értelmű német panasz is elhangzott a katonai közigazgatás ellen. Lásd Vargyai, 1984. 173.

⁶⁶ Teleki a nagyváradi katonai parancsnokkal még a katonai közigazgatás utolsó napjaiban visszavonatta a tulajdonjogba vágó összes intézkedéseit. Tilkovszky, *i. m.* 290.

⁶⁷ Amikor Werth 1940. október 4. és 11. között szemleutat tett a visszacsatolt területeken, annak hangoztatását követően, hogy a katonai közigazgatásnak mindenütt erőlyesen kell eljárnia, kijelentette: „A zsidókézen lévő szállodák, éttermek, cukrászdák, patikák, stb. elsősorban nagyobb üzletek vezetőit keresztényekkel kell felváltani, illetve ezeket keresztény tulajdonba kell átadni oly módon, hogy azok megbízható, érdemes, tőkeerős, magyarok kezébe jussanak. Ha megfelelő tőkével rendelkezők nincsenek, úgy a zsidó vállalat üzletértékét meg kell állapítani, és az átvevő megbízható keresztény magyart a becsérték megfizetésére kell kötelezni, mégpedig ha nagyobb összegről van szó, úgy több, 10–15 évi részletben.” Vargyai, 2001. 148.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Hlatky Endre kormányfőtanácsos jelentését idézi Tilkovszky, *i. m.* 290.

⁷⁰ Vargyai, 1984. 174. A kérdés részletes vizsgálatához lásd Vargyai, *uo.* 174–176.

⁷¹ Kormány megbízotti feladatát november 24-én befejezte, amikor Nagyvárad szabad királyi város főispánja lett. (MOL K 53 1. cs. 1940–I–476) Hlatkyt a miniszterelnök a polgári közigazgatás bevezetésekor Bihar vármegye főispánjának is kinevezte. Még a visszacsatolás idején az ő felügyelete alatt egy átképző gyorstanfolyam nyílt meg Pécsen a leendő erdélyi közhivatalnokok részére. Macartney, *i. m.* 152.

⁷² MOL K 53 1. cs. 1940–I–117.

⁷³ Az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs.

⁷⁴ Uo. 1.

⁷⁵ Utóbbiakkal a gazdasági értekezlet foglalkozott részletesen. Lásd *uo.*

⁷⁶ Az EGT-ről – amelyet a források, hol „Erdélyi”, hol „Erdélyrészi” megjelöléssel szerepeltetnek – a gazdasági alfejezetben fogunk bővebben szólni.

⁷⁷ Idézi Tilkovszky, 1967.

⁷⁸ Az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyvének teljes feldolgozása – külön tanulmány keretén belül – a közeljövő feladatai közé tartozik.

⁷⁹ Erre a háború miatt már nem került sor.

⁸⁰ Teleki indoklásként előadta, hogy az észak-erdélyi magyarság politikai képviselője, érdekeinek védelmezője tizenhét éven keresztül a Magyar Párt volt, amelynek törvényhozóit a magyar nép választotta. Ezért azok sorából indítványozta a képviselőket behívni, akik a román uralom idején ennek a pártnak képviselői vagy szenátorai voltak, vagy akik a magyarság jelölése alapján a választási listán szerepeltek. 1938-ban Romániában – a királyi diktatúra bevezetésekor – minden pártot feloszlattak, ezért Magyar Párt helyett a magyarságnak népközösségi szövet kellett felállítania. Így a behívásra indítványozott személyiségek között voltak olyanok, akik a Romániai Magyar Népközösség képviselői vagy választott funkcionáriusai voltak. Simon, *i. m.* 62.

⁸¹ A visszacsatolt Felvidékre és Kárpátaljára vonatkozó rendelkezésektől annyiban tért el ez a szabályozás, hogy a képviselőket minden különösebb korlátozás nélkül a visszacsatolt területek lakosai közül hívták be. Ennek az volt az oka, hogy Romániának a döntőbírói határozat időpontjában fennállott államjogi berendezkedése nem adott módot arra, hogy a behívhatók körét azokra korlátozzák, akik az említett időpontban tagjai voltak valamely *választás* alapján megalkotott törvényhozói vagy önkormányzati testületnek, szervezetnek. Uo., 61.

⁸² Voltak olyanok, akik a választási listákból kimaradtak, de a magyarság bizalmát bírták, s ezért a magyarság politikai szervezeteiben különböző választott tisztséget töltöttek be. Megint mások a történeti erdélyi egyházakban választás alapján foglaltak el valamilyen tisztséget. A földműves-kisgazda réteget érdekképviselői alapon az Erdélyi (Magyar) Gazdasági Egyesület (EMGE vagy EGE) foglalta egybe. Bővebben lásd *uo.* 62.

⁸³ Benkő, *i. m.* 15.

⁸⁴ Mások 48 magyar és 3 német képviselőről, valamint Nicolae Colan kolozsvári ortodox román püspök felsőházi behívásáról szólnak (Czettler, *i. m.* 182.; Macartney, *i. m.* 153.), illetve 51 képviselőt említenek (Gergely, 1998. 135., ill. 2000. 104.).

⁸⁵ A 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai. V. kötet, Budapest, 1941. Idézi Simon, *i. m.* 80. Vö. Benkő, *i. m.* 15.

⁸⁶ A magyar gyanúkat erősítette, hogy a románság önszerveződéséhez nem feltétlenül volt szükség párt alapítására. Létező intézményeken keresztül amúgy is megvalósítható volt a nemzetiségi szervezkedés csaknem teljes spektruma: elég itt utalni az észak-erdélyi románok számára gazdasági érdekvédelmet nyújtó *Plugarul* falusi szövetkezeti hálózatra, a nagy hagyományú ASTRA kultúregyesületre, a különböző diákegyesületekre és különösen a román görög katolikus és görögkeleti egyházakra. Benkő, *uo.*

⁸⁷ A 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai. V. kötet, Budapest, 1941. (Idézi Simon, *i. m.* 80.) Az országgyűlés felsőházába a róla szóló törvény módosítása szerint csak a visszatért területek olyan egyházi vezetőit hívták be, akiknek magyar közjogi elismerése már megtörtént. Gergely, *i. m.* 135.

⁸⁸ Gergely, *uo.*, ill. Bethlen, *i. m.* 43. Csatári Dániel szerint Teleki Pál személyes tanácsára hallgatva hozták létre e pártot, amely 1941 januárja és májusa között kiépítette észak-erdélyi szervezeteit. Monopolhelyzetet biztosított magának a sajtó területén, és olyan társadalmi szervezetek felett is megszerezte magának az irányítás jogát, mint az EGE. Az 1941. május 28-án Kolozsvárott megtartott országos nagygyűlésén az Erdélyi Párt valamennyi társadalmi réteg képviseletének az igényével lépett fel, befejezettnek véelve az észak-erdélyi (magyar) politikai egység megteremtését. (Csatári, *i. m.* 77.) A párt megkísérelte a terület különleges érdekeit is védelmezni – nem sok sikerrel. (Simon, *i. m.* 66. Vö. Szász, 1988. 1756.) Tilkovszky Lóránt december 14-ét említi a párt megalakulásának dátumaként. Tilkovszky, *i. m.* 308.

⁸⁹ Ő is tárcaminiszter lett, mert Teleki közölte, hogy az országrészeknek nincsenek miniszterei. Kurucz, *i. m.* 37.

⁹⁰ Tilkovszky, *i. m.* 308–309.

⁹¹ Simon, *i. m.* 66. Az Erdélyi Párt programját lásd *uo.* 66–67.

⁹² E párt megalakulásából akaratlanul is bizonyos fokú szeparatiztikus törekvésekre lehetett következtetni. Enyhítette ezt az aggodalmat a pártvezetőség nyilatkozata, mely szerint politikai állásfoglalás szempontjából párton kívülinek tekintik magukat addig, amíg az ország viszonyait meg nem ismerik, és az általuk legsürgősebbnek vélt, rendezésre váró kérdéseiket meg nem oldják. *Uo.* 67.

⁹³ 1940 novemberében a szélsőjobboldal egy parlamenten kívüli akciót indított a kormány megbuktatására az országos bányász-sztrájk révén. A nyilasok feltehetően a német beavatkozást akarták kiprovokálni, hogy ezáltal uralomra kerüljenek. A várt német támogatás elmaradt, a nyilasok e súlyos kudarc után a tömegbázisuk jelentős részét elveszítették, s 1944 márciusáig jóformán csak vegetáltak. A német kormánynak nagyobb érdeke fűződött a magyarországi termelés zavartalanságához, semhogy a nyilasok kalandor terveit támogatta volna. Czettler, *i. m.* 188–189. Vö. Páva, *i. m.* 114.

⁹⁴ Az „Erdélyi értekeztet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs. 6-7.

⁹⁵ *Uo.* 7.

⁹⁶ Bihar és Szilágy vármegye egy igazságügyi tábla kerületébe tartozott, ez indokolta, hogy egyszerre menjenek a civil közigazgatásba.

⁹⁷ Az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs. 7-8.

⁹⁸ Vargyai, 2001. 149.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Lásd Bethlen, *i. m.* 30–36. Bethlen Béla Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegye főispánja lett. Uo. 31.

¹⁰¹ A magyarországi közvélemény szinte egyöntetűen támogatta 1940-ben az erdélyi revíziót, ezt követően pedig a többség a románokkal szembeni keménykezdű politikát is Észak-Erdélyben.

¹⁰² Macartney, 1993. 152. Czettler Antal ehhez hozzáfűzi, hogy az újonnan bevezetett magyar közigazgatás folytatta az 1867-es kiegyezés utáni centralista politikát, ez viszont ellentétben állt a többnemzetiségű magyar állam 1848 előtti hagyományaival, és nem felelt meg Teleki elképzeléseinek sem, aki az első világháború előtti régi királyságot csak egy föderatív jellegű állam keretében állította volna vissza. A miniszterelnök felfogását osztotta Bethlen István és Szekfű Gyula történész is. Czettler, *i. m.* 181.

¹⁰³ Közéjük kell számítanunk az Erdély déli részéből Észak-Erdélybe átköltözött, illetve átmenekült magyar tisztviselőket is. Simon, *i. m.* 68.

¹⁰⁴ A szászok magatartására nézve érdekes információkat közöl Bethlen Béla. „Miután megindult a polgári közigazgatás, ennek már a második napján tisztelgő látogatásra jelentkezett nálam [...] Clemens gauleiter és mindjárt azzal a javaslattal kezdte, hogy az egész vármegye vezetését vegyük mi ketten a kézbe, és a vármegye lakosságának legnagyobb részét kitevő románságot hagyjuk teljesen figyelmen kívül. Én udvariasan megköszöntem segítőkészségét, de egyben megmagyaráztam neki, hogy a magyar közigazgatási rendszerben a vármegye első tisztviselője és vezetője az alispán, míg a főispán – közjogi méltóság – a kormány helyi bizalmi embere... [...] Rövidesen ezek után sorra került minden megyei város képviselőtestületének (városi tanács) megalakítása; ennek előkészítésével kapcsolatban ismét felkeresett a gauleiter, és mindenképpen biztosítani akarta a szászok részére a tanácsban a többséget. Ekkorra azonban megtörtént már Észak-Erdély valamennyi megyéjében és városában a hivatalos népszámlálás – 1941. január 31-én –, melynek lefolytatását úgy a románság, mint a szászság bizalmi emberei is ellenőrizhették. A népszámlálás adataiból kiderült, hogy Beszterce város lakosságának 25%-a a szász, és a megyében csupán 7%. Így a tanácsban pontosan megkapták a 25%-ot. Bethlen, *i. m.* 36–38.

¹⁰⁵ Benkő, *i. m.* 15. Ezt erősíti meg Simon, *i. m.* 68.

¹⁰⁶ Bethlen, *i. m.* 33., ill. 98–99. Czettler, *i. m.* 182., ill. Macartney, *i. m.* 152–153.

¹⁰⁷ Puşcaş, 1995. XIX. L. Balogh, 1999. 189.

¹⁰⁸ Benkő, *i. m.* 15. Jele ennek egy 1943-as felhívás, amelyet a magyar kormányzat román nyelven, kifejezetten a román nemzetiségűekhez címzett községi jegyzői pályára való jelentkezésre. „Nyilvánvaló, hogy a községi jegyző munkája csak akkor lehet teljes, ha beszéli a falu népének nyelvét, ismeri szokásait és gondolkodását... Azonban a keleti és erdélyi területek visszacsatolása óta a román ifjúság kevésbé érdeklődik a községi jegyzői pálya iránt. Márpedig elsősorban a lakosság érdeke, hogy a román községekbe románul beszélő községi jegyzők kerüljenek.” – állt a felhívás szövegében. Uo. 36.

¹⁰⁹ Az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs. 37.

¹¹⁰ Uo. 38.

¹¹¹ Kurucz, *i. m.* 34.

¹¹² A Nemzetpolitikai Szolgálat székelyföldi kirendeltségének december 26-i keltezéssel Marosvásárhelyen kiadott kezdeményezése („Javaslatok a tisztviselők munkájához”) például – többek között – a hivatalnokoknak az ügyfelekkel szembeni helyes magatartására és az anyaországi tisztviselők gyors beilleszkedésére hívja fel a figyelmet. Valószínűleg nem ok nélkül törekedett éppen az „ejtőernyősök”-nek nevezett anyaországi tisztviselők megrendszabályozására az utasítás. MOL K 29 1. cs. e, dosszié.

¹¹³ Bethlen, *i. m.* 20. Vö. uo. 52–53.

¹¹⁴ Csatári, *i. m.* 32.; L. Balogh, 2002. 316, 322.; Simon *i. m.* 60.; Szász, *i. m.* 1754.

¹¹⁵ L. Balogh, uo.

¹¹⁶ Tudott dolog volt, hogy a határ Tordánál azért ugrott északra, hogy a kissármási földgázlelőhely a román területen maradjon, és az is, hogy a MICA román bányavállalat aranybányáinak 4/5-ét azért hagyták meg Romániának, mivel a vállalat 140 ezer dollár értékű részvényét a román kormány még a tárgyalások előtt Herbert Göringnek, Hermann Göring fivérének ajándékozta. (A Torda feletti beszögellést, ami a románoknál maradt, a köznyelv már akkoriban elnevezte „Göring-has”-nak vagy „Göring-zsák”-nak.) Ezek után érthető, hogy miért maradt Erdély leggazdagabb sóbányája, a marosújvári (kétszeresét termelte annak a mennyiségnek, amelyet a parajdi, désaknai, aknasugatagi és rónaszéki bányák termeltek) továbbra is Romániában, nem is beszélve a vasérc- és barnaszén-bányákról, amelyek közül azok, amelyek román kézen maradtak, a termelés 96, illetve 90%-át adták. Lásd Csatári, *i. m.* 32., ill. Bethlen, *i. m.* 25–26.

¹¹⁷ L. Balogh, *i. m.* 316.

¹¹⁸ Csatári, *i. m.* 32–33., ill. L. Balogh, *i. m.* 323–324.

¹¹⁹ Utóbbiak: Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék.

¹²⁰ A visszatért területek gazdaságához lásd Bulla, 1940. 230–240.

¹²¹ Jellemző adat, hogy bár Észak-Erdély jelentős sókincssel rendelkezett, amelyet a désaknai, parajdi és aknasugatagi bányákban hoztak felszínre, a román kézen lévő marosújvári bánya egymaga szinte kétszer annyit termelt, mint a fenti három együttvéve. L. Balogh, 2002. 317–319.

¹²² Ugyanez az arány 1910-ben a trianoni területen Budapest nélkül 65, a felvidéki sávon 60, Kárpátalján 76,9%. Vö. Thirring, *i. m.* 677–678.

¹²³ L. Balogh, *i. m.* 319–320.

¹²⁴ Uo. 320.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Tilkovszky, 1994. 49.

¹²⁷ Simon, *i. m.* 73.

¹²⁸ Uo. A kérdés részletes tisztázásához lásd Az „Erdélyi értekezet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs.

¹²⁹ Az „Erdélyi értekezet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs. 75–77. A vizsgálódás mindenestre elég lassan folyhatott, mert az Új Magyarország 1940. december 8-i egyik cikkének címében a következő áll: „Teleki Pál gróf: Az erdélyi földreformmal kapcsolatban a kor-

mány semmi intézkedést nem tesz, amíg nem tanulmányozta a kérdést”. Lásd MOL K 609 29. cs. 1. dosszié – 1940 – Teleki Pál.

¹³⁰ Simon, *i. m.* 73.

¹³¹ Tilkovszky, 1967. 300.

¹³² Simon, *i. m.* 74. A földreform-revizió a tervek szerint szorosan kapcsolódott volna egy magyar telepítési politikához, amely a Székelyföldnek Erdély egyéb magyarlakta területeiről való elszakítottóságát lett volna hivatva megszüntetni. A kormány telepítési tervei és akciói a magyarság megerősítését, a nemzetiségek feletti uralkodó pozíciójának vitathatatatlanná tételét célozták. (Simon, *uo.*) Csak megemlítem, hogy a bukovinai székelyek visszatelepítése Magyarországra először Erdély kapcsán merült fel, később döntött a kormány a délvidéki telepítés mellett.

¹³³ Ruisz, 1940. 299.

¹³⁴ Ezalatt a trianoni Magyarországot kell érteni.

¹³⁵ A MÁV különben is korszerűtlen és elavult mozdony- és vagonparkja messzemenően elégtelennek bizonyult a megnövekedett ország szükségleteinek ellátására; a románok ugyanis az átadásra került területek vasúti gördülőanyagát elvitték. Lásd Tilkovszky, *i. m.* 291.

¹³⁶ Feltehetően a Ion Antonescu kérésére Romániába küldött német „tankcsapatok” szállításáról van szó. 1940 október–novemberében mintegy 22 000 német katonát szállítottak – felszerelésükkel együtt – vasúton Magyarországon át Romániába.

¹³⁷ MOL K 28 63. cs. 132. tétel–I–1941.

¹³⁸ Bethlen, *i. m.* 69–73. Továbbra is gond maradt azonban, hogy a Hargita-hegység nyugati oldalán élő székelységnek nem volt vasúti összeköttetése Marosvásárhellyel, mivel vasútvonalai Erdély román fennhatóság alá tartozó része felé vezettek. L. Balogh, *i. m.* 323.

¹³⁹ Vö. Bethlen, *i. m.* 68–69.

¹⁴⁰ Tilkovszky, *i. m.* 290–291.

¹⁴¹ Minden bizonnyal volt rá esély, hogy a tél beálltával éhínség fenyegetse a Székelyföldet. Az élelmiszer-ellátás nehézségei már a döntést követő első napokban, a honvédség bevonulását megelőzően jelentkeztek Észak-Erdélyben. (L. Balogh, *i. m.* 324.) „Az 1940. évi mezőgazdasági termés a rendkívül későig eltartó tavaszi esőzések, majd pedig a rákövetkező nyári aszály következtében – a trianoni Magyarországon és Észak-Erdélyben is – katasztrofálisnak volt mondható. Ez a körülmény a kormányt igen sok nehézség elé állította, hiszen a kis készletekből is tekintélyes mennyiséget kellett a szövetségeseinek átengednie. Ahhoz, hogy az ország lakossága a nehéz telet kihúzza, még idejében különböző korlátozó rendszabályokat kellett életbe léptetni. Így a legfontosabb közszükségleti cikkeket zárolták, és ezekre bevezették a jegyrendszert. Ilyenek voltak többek között a liszt, cukor, zsír, továbbá a bőr- és textiláruk és más egyebek is. Minden megyében közellátási kormánybiztosságot létesítettek, és kormánybiztossá a főispánt nevezték ki.” Bethlen, *i. m.* 43–44.

¹⁴² Uo. Vö. az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs., ill. részletesen lásd Oláh, 2002.

¹⁴³ Az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyve, MOL K 28 267. cs. 81. és 83. (Idézi Tilkovszky, *i. m.* 291.)

¹⁴⁴ Tilkovszky, *i. m.* 291–292. Vö. Oláh, *i. m.* 18. Az EGT-n kívül a következő régi-új érdekképviselési és szövetkezeti hálózatok, szervezetek működtek Észak-Erdélyben – amelyek az erdélyi gazdasági élet megsegítésére jöttek létre, illetve folytatták munkájukat: Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (5 erdélyi kerülettel), „Szövetség” Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja (Kolozsvár központtal), Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetsége (Marosvásárhely központtal; a budapesti Hangya központi kirendeltsége), egyéb értékesítő és hitelszövetkezetek. Erdélyi Szociális Szervezet (az első állami segélyszervezet, melynek feladatát 1941 közepén az Országos Népi és Családvédelmi Alap – ONCSA – vette át). Lásd Oláh, *i. m.* 19–34.

¹⁴⁵ Tilkovszky, *i. m.* 292.

¹⁴⁶ L. Balogh, *i. m.* 324.

¹⁴⁷ Vö. Diószegi, 1992. 74. Ki kell emelnünk, hogy a Teleki Pál névvel fémjelzett „szentistváni”, viszonylag toleráns nemzetiségpolitika a Trianonban elcsatolt területek nem magyar lakosságának megnyerését (is) szolgálta a jövőbeni revízió érdekében. Esetünkben, tehát a 2. bécsi döntés után a Teleki által szorgalmazott észak-erdélyi nemzetiségpolitika bizonyos intézkedései – így például a román nyelv szabad használatára, annak kötelező oktatására vonatkozóak – már a tervezett dél-erdélyi revízióra is bizonyos mértékig tekintettel voltak. Teleki ez irányú elképzelései azonban kudarcot vallottak, s amint ezt az 1940 októberében elkezdődött „kölcsonősségi kisebbségi politika” is bizonyítja, az észak- és dél-erdélyi románokra semmiféle „vonzerőt” nem gyakoroltak az amúgy is következtelenül, felemás módon alkalmazott, gesztusnak szánt intézkedések.

¹⁴⁸ Tilkovszky, 1994. 102.